

WUJING ZONGYAO ADLI ESERE GÖRE "ALTIN DAĞIN" KONUMU ÜZERİNE

ON THE LOCATION OF THE "GOLDEN MOUNTAIN"
ACCORDING TO WUJING ZONGYAO

Gürhan KİRİLEN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Sinoloji Anabilim Dalı,
kirilen@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 September 2024
Date accepted: 2 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Altın Dağ; Wujing Zongyao; Jinshan;
Gaochang

Keywords

Jinshan; Golden Mountain; Wujing
Zongyao; Gaochang

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.1

Öz

Göktürk Türeyiş Destanı ile ilgili en eski kayıtlar 7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Zhou Shu (ZS) ve Sui Shu (SS) adlı eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Batılı Sinologlar gibi, Çinli tarihçiler ve Türk tarihi uzmanları da bu iki eserde bulunan anlatılardan yararlanarak Göktürklerin ilk dönemlerini incelemiş, Çince "Tujüe" adıyla anılan Göktürklerin neşet ettiği "Jinshan/Altın Dağ" hakkında görüşler ortaya koymuşlardır. Göktürklerin ortaya çıkışı üzerine bugün dahi tam olarak anlaşılamayan anlatılar içindeki "dişi kurt", "mağara" ve "Jinshan/Altın Dağ" gibi motifler merak uyandırmış, söylencelerin nasıl anlaşılması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Türeyiş ile ilgili Çince pasajların mitoloji mi, yoksa erken dönemlere ışık tutan örtük hikayeler mi olduğu netlik kazanmamıştır. Her iki durumda da, Çince kayıtları değerlendirmek için yalnızca birkaç anahtar kelime olduğu için Tujüe/Göktürklerin aslında nereden neşet ettiği sorusu belirsiz kalmıştır. Zhou Shu (ZS) ve Sui Shu (SS) adlı eserlerde karşımıza çıkan Göktürk Türeyiş efsanesinde "dört tarafı dağlarla çevrili bir vadi" konu edilmektedir. "Altın Dağ"ın yakınında yer alan bu vadinin batısında bir "Xihai/Batı Denizi" olduğu anlatılmaktadır. "Batı Denizi"nin doğusunda ve "Altın Dağ"ın güneyinde (ZS) veya güneydoğusunda (SS) ise "Gaochang" adını taşıyan bir yerleşim yerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu makale, türeyiş efsanelerinde geçen yer adları üzerine, Wujing Zongyao (WJZY) ve Tianxia Jünguo Libing Shu (TXJGLBS) adlı eserlerde geçen birkaç cümle yardımıyla Jinshan/Altın Dağ sorununu yeniden ele almaktadır.

Abstract

Emergence of Tujue in Chinese sources has always been an interesting issue with controversial records and for having symbolic connotations such as "she wolf", "cave" and the "gold mountain/Jin shan" problems. As in Suishu (SS) and Zhoushu (ZS) and the other widely read sources we see little explanation whether we may take those accounts in words or as some fragmental remnants of a complete mythology. In both circumstances, we only have few keywords to evaluate these accounts: so the background of Tujue remains obscure for not being able to locate and identify some of the terminology. In the legend, which is relevant in related chapters of Zhou Shu (ZS) and Sui Shu (SS), there is "a valley surrounded by mountains on all four sides". The valley is located near the "Golden Mountain". It is said that there is a "Xihai/ West Sea" in the west of the valley and there was a settlement named "Gaochang" in the east of the "West Sea" and in the south (ZS) or southeast (SS) of the "Golden Mountain". This paper aims to investigate Jinshan/ Golden Mountain problem once again by bringing in two unnoticed accounts from Chinese sources, namely Wujing Zongyao (WJZY) and Tianxia Jünguo Libing Shu (TXJGLBS).

Giriş: Kaynaklar ve Araştırma Problemi

Çince kaynakların temelde *Zhou Shu* (ZS) ve *Sui Shu*'dan (SS) alıntılıdığı Göktürk türeyiş destanı ile ilgili pasajlarda birkaç farklı coğrafya anlatılmaktadır: Erken Sinoloji çalışmaları arasında olduğu gibi, Türkçeye de pek çok kez tercüme edilen temel kayıtlar yan yana getirildiğinde, köken meselesi gizemini korumakta ve anlatılar farklı ayrıntıların peş peşe sıralanmasından ibaret oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle olayların nerede geçtiği açıkça gösterilmemekte ve *Sui Shu*'daki (SS) anlatının başındaki "Pingliang" ile *Zhou Shu*'da (ZH) geçen "Gaochang Guo (Turfan)" arasındaki mesafe, söylencenin inandırıcılığına gölge düşürmektedir. Dahası "Jüqü köken bağlantısı" *Sui Shu*'da bulunurken *Zhou Shu*'da konu edilmemektedir. Aslında, *Sui Shu* gibi *Zhou Shu* da saray onayından MS 636 yılında geçmiştir. Aynı dönemde Tang divanında onlarca Türk kökenli komutan vardır. Yazarlar Wei Zheng 魏徵 (580-643) ve Linghu Defen'in 令狐德棻 (583-666) onları tanımıyor olamaz. Anlatılanların kaynağı onlar olmalıdır. Her halükârda eldeki ilk anahtar sözcük "Altın Dağ (Jinshan 金山)" dır.

Zhou Shu'da (ZS) kısa olan "türeyiş" ile ilgili ilk kısım, *Sui Shu*'da daha ayrıntılıdır ve iki anlatı arasındaki farklar iki metnin ayrı ayrı kaleme alındığını düşündürür.¹ Belki aynı malzeme farklı ellerde farklı şekilde derlenmiş olabilir. Daha eski metinlerden derlendiklerini ve sonra da özet olarak verildiklerini düşünmek anlamlıdır. Nitekim birkaç kalıplaşmış ifade her iki metinde de geçmektedir. Bu durum daha uzun bir metinden özet yapıldığını düşündürmektedir. Her iki eserin (ZS ve SS) kendi içindeki nüshaları arasındaki farklar ise imlerin farklı yazımlarından ibarettir. Farklı baskılarda ilgili cümlelerin aynı oluşu ve ihtilaf bulunmayışı, orijinal metne sadık kalındığını gösterir. Öyleyse SS ve ZS'daki Göktürk monografilerinin son hali Tang Hükümdarı Li Shimin'in denetiminden geçmiş olabilir. Zira iki eser MS 636'da tamamlanmış ve son olarak hükümdarın onayına sunulmuştur.

¹ SS, 1988, s. 1863-; ZS, 1988, s. 907-. Diğer taraftan örneğin, Shi Ji (Tarihçinin Kayıtları) ve Han Shu (Han Tarihi)'ndeki Hun Monografilerinde görülen örtüşme burada yoktur. Hun Monografileri'ndeki birebir örtüşme, metinlerin birbirilerinden kopyalandığını düşündürür. Oradaki sorun kimin kimden kopyaladığı meselesidir. Oysa Göktürk Monografilerinin giriş kısmı, benzer içerikleri ele almakla beraber, farklı, birbiriyle çelişen ve zaman zaman da birbirini tamamlayan nitelikte metinlerdir. İki ayrı elden çıktığı anlaşılmaktadır. Diğer görevlerinin yanında saray tarihçisi de olan Linghu Defen ve Wei Zheng'in farklı bilgiler vermesi çok anlaşılır değildir. Aynı yıl yayınlanan eserler, aynı dönemde saray kalemisinden iki vezir... Vezirlerin birbirini ve eserlerini bilmediğini düşünmek zordur. Eğer eldeki nüshaların ilgili bölümü günümüze değişmeden gelmiş ise, Tang Hükümdarı Li Shi-min'in onayına sunuldukları da vaka iken bu tam olarak anlaşılmayan ve örtüşmeyen pasajlar izaha muhtaç kalacaktır. İllig Kağan'dan önce olduğu gibi sonrasında da onlarca Türk komutanın divana girip çıktığı ve sürecin tanığı olduğunu düşündüğümüzde, farklı rivayetlerin çeşitli kaynaklardan alındığını ve yazarlar eliyle kısa özetler şeklinde düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Sui Shu'daki Göktürk Monografisi'nin giriş kısmı şöyledir:

Türklerin evveliyatı Pingliang'daki karışık Hu(n)lardandır²; soy adları A-shi-na oğlu'dur. Sonraki Wei [Tabgaç Hükümdarı] Taiwu (Fuli/Börü), Jüqü soyunu kurutmaya kalkıştığında (MS 439?) [Jüqülerden] A-shi-na, 500 aile ile Ru-rulara kaçmıştı, nesiller [boyu] Altın Dağ'da oturmuşlar [ve] demircilik yapmışlardı...

Ya da derler ki; [Türklerin] ataları Batı Denizi'nin yukarısında yaşıyordu. Komşu bir ülke, kadın, erkek, yaşlı genç demeden hepsini katletmişti... [Komşu ülkenin askerleri] küçük bir çocuğa geldiklerinde ona kıyamamış, ayak[lar]ını kesip kol[lar]ını kırarak [onu] bataklığın ortasına bırakmıştı. Bir dişi kurt, [çocuğun] yanına her gidişinde onu etle beslemiş [ve] çocuk et yediği için ölmemişti. Daha sonra kurtla çiftleşmiş ve kurt gebe kalmıştı. O komşu ülke[nin hükümdarı?] tekrar adam göndererek bu çocuğu da öldürmelerini [istemmiş] fakat [adamlar geldiklerinde] kurt, çocuğun yanında imiş. Gönderilenler çocuğu öldürecekleri sırada, kurt sanki Tanrı tarafından büyülenmiş gibi ateş olup [Batı] Denizi'nin doğusundaki [bir] dağın üzerine uçup burada durmuştu. (止於山上) Gaochang'ın kuzeybatısındaki bu dağın altında bir mağara geçidi varmış ve kurt oradan girmiş. Karşı [tarafa geçince] düz bir çayırılık bulmuş. Bu [çayırılık] 200 küsur li genişliğindeymiş...³

² Hu, kuzeyli ve batılı kavimler için kullanılan genel bir terimdir. Önceleri Hunlar'ı anlatmış ve Tabgaçlarla beraber anlam kayması yaşamış ve Türkistan'da yaşayan bütün halkar için kullanılmış ve anlam genişmesiyle "yabancı" anlamını yüklenmiştir. Çinlinin nazarında Hu-Hun eşliği belirgindir. Bkz. Kirilen, 2021.

³ ...Daha sonra kurtla [temsil edilen bir kadın] on oğlan doğurmuş ve birinin soyadı A-shi-na imiş. SS s. 1863-1864'te Türkler Bölümü ilk kısım, Çincesi şöyle: 突厥之先，平涼雜胡也，姓阿史那氏。後魏太武滅沮渠氏，阿史那以五百家奔茹茹，世居金山，工於鐵作。金山狀如兜鍪，俗呼兜鍪為「突厥」，因以為號。或云，其先國於西海之上，為鄰國所滅，男女無少長盡殺之。至一兒，不忍殺，別足斷臂，棄於大澤中。有一牝狼，每啣肉至其所，此兒因食之，得以不死。其後遂與狼交，狼有孕焉。彼鄰國者，復令人殺此兒，而狼在其側。使者將殺之，其狼若為神所憑，歛然至於海東，止於山上。其山在高昌西北，下有洞穴，狼入其中，遇得平壤茂草，地方二百餘里。其後狼生十男，其一姓阿史那氏，最賢，遂為君長，故牙門建狼頭纛，示不忘本也。有阿賢設者，率部落出於穴中，世臣茹茹。 "...Daha sonra kurt on oğlan doğurmuş ve onlardan birinin soyadı A-shi-na imiş..." Kurt ile temsil, Oğuzlara miras kalmıştır. "Kurt" temsili, Göktürk köken anlatısından başka, Uygurlara miras kalan ve Gaoche efsanesinde de karşımıza çıkan, "Hun hükümdarının küçük kızını kaçıran "yaşlı kurtta" çıkıyor. Buna göre "kurt" ile Uygurlar baba üzerinden ilişkilendirilmiş oluyor; "kurt soyundan geldikleri", "ciğerlerinin güçlü olduğu" ve "bu sebele kurt ulur gibi uzun avaz" türkü okuduklarını öğreniyoruz. (TPYL, Tom. 801, s. 4a) Gaoche/Uygur efsanesindeki lao/yaşlı (ulu?) erkek kurt, Uygurların ve Gaoche/Tiele özdeşliği üzerinden Oğuz boylarının da evveliyatını oluşturuyor. İmlerin farklı dönemdeki karşılıkları kafa karıştırmamalıdır. Hatırlamak gerekirse; Gaoche birliğinde; Di 狄 (Türk?),

Zhou Shu Sayfa 907'deki ilgili kısım ise şöyledir:

Türkler, Hunların bir diğer boyu olmalıdır. Soy adları A-shi-na'dır. Farklı boylara ayrılmışlardır.

Daha sonra bir komşu ülke tarafından mağlup edilmiş [ve] bütün soyu katledilmiş. Bir erkek çocuk kalmış, ancak on yaşındaymış. Asker onun küçük olduğunu görmüş, öldürmeye kıyamamışlar böylece ayaklarını kesip çayırlığa bırakmışlar. Bir dişi kurt varmış, çocuğu etle beslemiş; çocuk büyüdüğünde kurtla birleşmiş [ve] kurt gebe kalmış. [O] hükümdar, çocuğun hayatta olduğunu duymuş; öldürmek için peşine yeniden adam takmış. Gönderilenler, kurdu çocuğun yanında görmüş [ve] onunla birlikte kurdu da öldürmek istemiş. **Kurt, Gaochang Ülkesi'nin kuzeyindeki dağlara kaçmış.**

Dağda bir mağara varmış, mağaranın içinde[n karşıya geçince] düz bir çayırılık varmış. Çevresi yüzlerce li⁴ [boyunca], dört yandan dağlarla çevriliymiş. Kurt buraya sığınmış [ve] sonra on oğlan doğurmuş. On oğlan büyümüş; dışarıdan aldıkları eşleri de gebe kalmış, bundan sonra herbiri yeni bir soy adı almış. İşte A-shi-na onlardan biridir. Çocukları ve torunları çoğalıp gelişmiş [ve] bu şekilde yüzlerce aile olmuşlar. Birkaç nesil sonra hep beraber mağaradan çıkıp Ru-rulara⁵ tâbi olmuşlar. Altın Dağ'ın güneyine yerleşerek Ru-ruların demircisi olmuşlar. Altın Dağ'ın şekli miğfere benzediğinden, miğfere de

---

Yuan-he 袁紇 (Uygur), Hu-gu 護骨 (Kırgız?), Hu-lü 斛律 (Yüg-rük), Jie-bi 解批 (Çebi/Çimen?) Yi-qi-jin 異奇斤 (İl Tigin?) 6 bağ boy vardır. Türk boyları arasında statü yukarıdaki örneğe göre, Hunlarla akrabalık üzerinden sağlanmaktadır. En başından beri Gaochelar arasında en etkili boy olan Uygurlar, "sıcak olduğu için" güneye gitmekten vaz geçen ve kuzeye, Turfan çevresine dönüp devlet kuran Gaochelar'dır. Kuzeye göç eden kitle göz önüne alındığında, Uygur boyu ve onun bağlı olduğu Dinglingler (sonraki Tiele: Teg-reg/Tengri(?); Chi-le (Çık-rık/Çıgri?), Gao-che (Koçu?) adlarıyla da anılan ve aslında "uçsuz bucaksız Asya bozkırına yayılıp yaşayan halklardır". Çin ufuklarında "dokuz soy" adıyla yeni ve çeşitli birlikler kurmuşlardır. Uygur-Göktürk ilişkilerini Gaoche-Jüqü'den itibaren düşünebiliriz. Turfan merkezinde diğer boylarla ilişkilerin izlerini arayabiliriz.

⁴ Uzunluk birimi li, 300 ila 360 adıma karşılık gelen uzunluk birimidir. (GJHCD: s. 864) Ming dönemine kadar 440-450 metre olan li daha sonra 500 metrenin üzerinde hesaplanmıştır. Kullandığımız kaynakların asılları erken döneme ait olsa da elimizdeki nüshalar Mançu devrindedir. O nedenle yaklaşık bir fikir vermesi bakımından li'yi kilometrenin yarısı olarak almak mümkündür.

⁵ Çin kaynaklarında Rou-ran 柔然, Ru-ru 蠕蠕 WS ile BS'de, Rou-rou 芮芮 SS, NQS ve LS'da, Ru-ru 茹茹 en çok ZS ve BS'de ve 蠕蠕 haliyle JS 3130-3133 arasında birkaç farklı yazımla anılmışlardır. Aynı adın ses çevrimi olduğu anlaşılan bu adlar; JS: s. 3202, WS: s. 2289, BS: s. 3249 içinde de geçiyor; bunların arasında yaygın olanı "Ru-ru"dur 蠕蠕. Bu makaleye konu olan WJZY'da bu kullanım görülür; bu Zhou Shu (ZS)'da kullanılan yazımdır ve aslen aşağılayıcı bir anlam çağrışımı özelliği taşır. Sui Shu'da ise "茹茹" kullanılmıştır. İki eserdeki bu yazım farkı, kaynakların farklı olmasından öte Rouanlara karşı iki farklı politik yaklaşımın tezahürü gibi görünür.

Tujüe dedikleri için bu adı almışlardır.⁶

Batı dillerindeki ilgili literatür gibi Türkçe ve Çince yazın da "Altın Dağ" ve "Batı Denizi" konusunda öneriler dile getirilmiştir. "Gaochang"ın "Turfan"da olduğu konusunda kanaat oluşmuştur. Chavannes'dan ve Liu Mau-tsai'dan bu yana Jinshan/Altın Dağ'ın Altaylar'da olması gerektiği düşünülmüş, Gaochang'ın Turfan/Qocho olduğu kabul edilmiş ve Xihai/Batı Denizi'nin ise Bostan Gölü olabileceği fikri kabul görmüştür. Böylece efsanenin anlattığı erken dönem olayların Doğu Türkistan'da ve Moğolistan'da olması gerektiği fikri benimsenmiştir.⁷

Cen Zhongmian (1855-1961), *Tujüe Jishi*⁸ adlı kült eserinde, *Zhou Shu* ve *Sui Shu*'daki türeyiş ile ilgili kayıtları vermiş fakat Jinshan/Altın Dağ, Gaochang ve Xihai/Batı Denizi yer adlarını notlandırmamıştır. Ancak eserinin 528. sayfasında, *Tongdian*'in ilgili bölümündeki ifadeleri vererek diğer eserlerle kıyaslamış; "Nesil[ler boyu] Altın Dağ Kenti'nde (Jinshan Cheng) oturdular..." cümlesinde geçen "cheng/kent" iminin bir ekleme olması gerektiğini dile getirmiştir. (Cen, 1958/2004, s. 528) Bizce burada önemli bir ipucunu gözden kaçırmıştır.⁹ *Taiping Huanyuji*'nin

⁶ Zhou Shu'daki pasajın Çincesi: "突厥者，蓋匈奴之別種，姓阿史那氏。別為部落。後為鄰國所破，盡滅其族。有一兒，年且十歲，兵人見其小，不忍殺之，乃刖其足，棄草澤中。有牝狼以肉飼之，及長，與狼合，遂有孕焉。彼王聞此兒尚在，重遣殺之。使者見狼在側，並欲殺狼。狼遂逃于高昌國之北山。山有洞穴，穴內有平壤茂草，周回數百里，四面俱山。狼匿其中，遂生十男。十男長大，外託妻孕，其後各有一姓，阿史那即一也。子孫蕃育，漸至數百家。經數世，相與出穴，臣於茹茹。居金山之陽，為茹茹鐵工。金山形似兜鍪，其俗謂兜鍪為「突厥」，遂因以為號焉。 (Linghu, 1988, s. 907-908) *Zhou Shu* (ZS), dili bakımından daha tempolu, genelde dört imlik ifadelerden oluşurken *Sui Shu*'daki (SS) ilgili cümlelerde im sayısı fazla ve anlam-çağırışım zengindir. Her iki metin de rivayet aktarmakta ve özet vermektedir.

⁷ Çince kaynaklarla sınırlı olmakla sınırlı olan bu makale, konu hakkında daha önce konu edilmemiş olan *Wujing Zongyao* adlı eserdeki bir pasajı ele aldığı için Türkçe ve batı dillerindeki ilgili literatür tartışılmamıştır. Türkçe literatür için Bkz. S. Gömeç, 2014 s. 23-37; P. Golden, 2013, s. 129, D. Sinor, 2014, s. 397. Sovyet hakimiyetindeki Altaylar için Bahaeddin Ögel, Kokonor-Qinghai'ın Batı Denizi/Xihai ile bir tutulup, Altaylar söyleminin zarar görmesini istememiş olabilir: Eserinin 27. sayfasında, "Türklerin ve Hunların Kokonor çevresine ayak basmadığını" ifade eder. Oysa kaynaklar bunun örneklerine yer verir: Dahası Çin'den Hindistan'a, Kafkaslardan Avrupa'ya kadar on binlerce kilometre kat eden Hun-Türk halklarının sadece birkaç yüz kilometre ötedeki topraklara gitmemiş olduğunu düşünmek için geçerli gerekçelerimiz olmalıdır. Bugün şartlar değişmiştir. Çizgi daha ileri çekilmelidir. Nitekim Kokonor ve çevresi, Türkistan gibi at yetiştiriciliğinin, büyük ve küçük baş hayvancılığın ve madenciliğın yaygın olduğu bir bozkır platosudur. Bugünkü yer adlarında, pekçok Türkçe unsur görmek mümkündür.

⁸ Bu çalışmada Pinyin Transkripsiyoyu kullanılmıştır. Wade-Giles'tan farklı olarak Pinyin'de ince ünlü "ü" bulunmaz. Okuma kolaylığı sağlaması için aslen "u" ile gösterilen ancak ince okunması gereken hecelerde ince ünlü "ü" kullanılmıştır.

⁹ Göktürklerin mesken tuttuğu "Jinshan Cheng 金山城 (Altın Dağ Kenti)" ibaresi, *Tongdian*'den (Tom. 202, s. 5a) başka, WXTK Tom. 343, s. 1a ve Luo M., 1755, Tom. 22, s. 32a gibi kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Cen Zhongmian'in bunun bir "ekleme olduğunu" düşünmesi onun da *Zhou Shu*'yu takip ettiğini göstermektedir. Öte yandan WJZY'nun tanımladığı alanda, "Altın Dağların" güneyinde kadim "Jincheng/Altın Kent" bulunmaktadır.

194. tomarından yararlandığı görülen Cen Zhongmian'in aynı tomarda geçen, "Gaochang, bugün Xihe Jün'dür" (Ek.1a) notuna dikkat etmediği görülmektedir.

TPHYJ'nin SKQS Nüshası'nda, "Gaochang" için, "Xihe Jün 西河郡" açıkça okunabilmektedir (Le, 1781, Tom. 194, s. 10b; Ek.1a). Eserin aynı tomarında, sadece üç sayfa önce, "Gaochang Guo (Turfan) hakkındaki bahiste ise "Jiaohe Jün 交河郡" notu görülmektedir (Le, 1781 Tom. 194, s. 7a; Ek.1b). Bu durum, TPHYJ'nin SKQS Nüshası'ndaki notlandırmanın bilinçli olduğunu ve "Gaochang" ile "Gaochang Guo"nun farklı yerlere işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca Cen Zhongmian'in yararlandığı kaynaklar arasında, Jinshan/Altın Dağ'ın konumu için dört yer adı ile açık bir çerçeve sunan *Wujing Zongyao*'nun (WJZY) bulunmadığı da görülmektedir. Yazarın aynı açıklamanın yer aldığı *Tianxia Jünguo Libingshu* (TXJGLBS) adlı eserin ilgili kısmını görmediğini de anlayabiliyoruz.

Liu Mau-tsai (1914-2007), *Zhou Shu* ve *Sui Shu*'da geçen ilgili ifadeleri tercüme ettiği kısımda, "Jinshan/Altın Dağ" için; "...Kin-shan (Altay) Dağları'nın eteklerinde..." derken; Gaochang için, "...Kao-çang'ın (Turfan) kuzeybatısında..." ifadelerini kullanmıştır (Liu, 2006, s. 62-63). *Zhou Shu*'daki "Gaochang Ülkesini" de "Turfan" ile karşılamıştır. Verdiği dipnot Chavannes'a atıf yapmaktadır (Liu, 2006, s. 14). Onun yararlandığı kaynak eserler arasında da *Wujing Zongyao* (WJZY) ve *Tianxia Jünguo Libingshu*'nun (TXJGLBS) bulunmadığı görülmektedir.

Ma Changshou (1907-1971), Göktürkler için *Sui Shu*'da geçen "Pingliang'daki karışık Hu(n)lardandır" kaydının mümkün olmadığını dile getirerek, Jüqülerden Ashina'nın beş yüz aile ile göç hadisesini tartışmış ve "Göktürklerin Pingliang'dan çıktığı" yönündeki görüşü reddetmiştir. Buna karşın Xue Zongzheng, Ma Changshou'nun görüşünü ele almış ve "*Sui Shu*'daki kaydın değil, bizzat Ma Changshou'nun hatalı olduğunu" öne sürmüştür (Xue, 1992, s. 59-61). Lakin Xue Zongzheng da efsanede geçen Jinshan/Altın Dağ'ın "Altaylar" olduğu fikrini benimsemiş ve eserinde "Türklerin Ortaya Çıktığı Altın Dağ (Altaylar)" alt yazısı ile bir de fotoğrafa yer vermiştir (Xue, 1992, s. 72). Erken devirlerde Türklerin kuzeye ve güneye göçlerini, kendi hazırladığı bir harita üzerinde göstermiş fakat kuzeye yönelen ilk göçün Qilian Dağları'nın doğusundaki Gansu üzerinden gerçekleştiğini düşünmüştür (Xue, 1992, s. 64). Bu durum, onun da Qilian'in ve Xueshan/Karlı Dağların batısında yer alan Kokonor Havzası'nı göz ardı ettiğini göstermektedir. Oysa Kuzey Hanedanlıkları (MS 420-589) tarihine genel bakış, ticaretin ana damarı olan Gansu Koridoru'nun kontrolü için verilen mücadelelerin, Qilian Dağları'nın batısına ve Kokonor Havzasına yayıldığını gösterir.

Çinli araştırmacılar gibi Türk ve Batılı araştırmacılar da "Altın Dağ: Altaylar" "Gaochang: Turfan" ve "Batı Denizi: Bostan Gölü" fikrini benimsemiştir. Daha önceki çalışmalarımızda biz de aynı görüşü tereddütsüz tekrar etmiştik. (Kirilen, 2021, s. 358) Lakin kaynakların çeşitlendirilmesi farklı ihtimallere kapı açmaktadır. Bizce efsanelerle iç içe geçmiş olan anlatılar iki farklı "Altın Dağ" ve "düz çayırılık vadisi" bir arada ve karışık hâlde vermektedir. Çünkü Türklerle ilgili Çince kaynaklara göre akılda tutulması gereken husus iki vadinin olduğudur; bu iki vadiden birinin "dört tarafı" diğerrinin ise "üç tarafı" dağlarla çevrilidir. *Sui Shu* gibi *Zhou Shu*'daki Göktürk monografisinde ise türeyiş bağlamında sadece "dört tarafı dağlarla çevrili" olan bir vadi ve yakınındaki "Altın Dağ" konu edilmektedir. Üç tarafı dağlarla çevrili vadi ise¹⁰ Uygurlara miras kalan Gaoche Monografisi'nde karşımıza çıkar ve buradaki Jinshan/Altın Dağ "şüphesiz Altan Ula'dadır" (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b).

Göktürk monografileri özelinde literatürde, Jinshan/Altın Dağ'ın Altaylar; Gaochang'ın Turfan ve Xihai/Batı Denizi'nin de Bostan Gölü olduğu yönünde fikir birliği oluşmasının görünen sebebi, *Cefu Yuangui* (CFYG 冊府元龜) ve *Zizhi Tongjian* (ZZTJ 資治通鑑) gibi kudretli kaynakların pasajları bir araya getirip vererek bu eşleşmeyi onaylamaları olabilir.¹¹ Bunun tereddütsüz kabulüne vesile olan ise 18. yüzyılın sonunda tamamlanan *Xiyu Tuzhi* (XYTZ 西域圖志) adlı coğrafya eserinde geçen, "Altın Dağ şüphesiz Altan Ula'dır" ifadesi olabilir.¹² Çünkü bu açık yargının

¹⁰ "Altın Dağ sınırların dışındadır. Bu bölge üç [yanı] perdelenmiş [korunaklı ve] sapa bir yerdir, yalnızca bir tarafı [açıktır ve buraya] araba [ve] atlılar konuşlandırılır, [içerideki] arazi düz [ve] geniştir; boy beyleri eskiden beri otağlarını bu [alanın] kuzey [kısmına] kurarlar [ve] buraya Altın Otağ Dağı da denir" (Gu Z., 2005, Tom. 45).

¹¹ *Zizhi Tongjian* (ZZTJ)'nin yorumu Hu Sanxing, eserin 4668. sayfasında bu eşleşmenin net olmadığına ilişkin bir açıklama vermektedir. Ama onun konu ettiği bağlam farklı olduğu için açık bir sonuca ulaşmamış ve ancak Gaocheların Jinshan/Altın Dağı'nı konu ederken hemen ardından bu dağın "miğfere benzediğinden" bahisle, "Türkler daha sonra bu dağın güneyinde oturdular" demiştir (Sima, 1956, s. 4668). Pasajın genelinden anlaşılana, Göktürklerin mesken tuttuğu iki Altın Dağ olduğudur. O nedenle burada "daha sonra" ibaresine yer vermiş olmalıdır. Bu yüzden "miğfere benzeyen Altın Dağ kuzeyde, aslen Gaoche/Uygur mirası olan "üç tarafı dağlarla çevrili vadinin" yakınındaki Altın Dağ olmalıdır. SS ve ZS'daki anlatılar karışık hâlde ve peş peşe verildiği için "dört tarafı dağlarla çevrili vadinin" yakınlarındaki dağın miğfere benzediği izlenimi oluşmaktadır. ZZTJ'deki bu not bizce bu hususa dikkat çekmekte, "miğfere benzeyen dağın", Göktürklerden önce Gaochelara atfedilen üç tarafı dağlarla çevrili vadiye yakın olan Altın Dağ'da olduğunu dile getirmektedir. Burada cümlelerin başında geçen "daha sonra" ibaresi bunun için olmalıdır. "Altın Dağ", farklı bölgelerde pek çok kez geçen bir adlandırmadır. Bu makale WJZY'nin tanımladığı bölge ile sınırlıdır.

¹² XYTZ'nin Dağlar 3 Bölümü'nde, Chebi Kağan'ın, Rouranların ve Gaocheların Altın Dağ'da otağ kurdukları anlatılmakta ve Göktürk türeyiş efsanesiyle iç içe verilen bu kısım toplamda, Altın Dağ hakkında şüpheye yer vermeyecek bir kanaat oluşturmaktadır. SKQS orijinal nüshasında 1777 tarihi görülen *Xiyu Tuzhi* (XYTZ) içinde, "Moğolcada altın/jin 金 için "altan 阿勒坦" dendiği ve "altay" ile "altan"ın sesleri yakın olduğundan ve de konumu değerlendirildiğinde Altan Ula'nın (阿勒坦鄂拉) eski Altın Dağ/Jinshan olduğu şüphesizdir" demektedir. (...按 阿勒坦鄂拉即古金山無疑也 (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b). Bizce literatürde Jinshan ile Altayları

kaydedildiği pasajda Göktürk türeyiş efsanesine özellikle yer verilmiştir (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b). Bir diğer sebebin de *Zhou Shu*'daki ilgili kayıta geçen "Gaochang Ülkesi" ifadesi olduğunu düşünüyoruz. Bu izleği takip eden CFYG ve ZZTJ gibi başlıca eserler bu görüşün pekişmesinde etkili olmuş görünmektedir. Lakin aradan geçen yüz yılı aşkın sürede, "dört tarafı dağlarla çevrili düz çayırılık", buraya bir mağaradan geçerek ulaşılabilen yakınındaki "Altın Dağ" ve bunların batısında bulunan bir "Batı Denizi" somut olarak gösterilebilmiş değildir. Buna karşın Chebi Kağan'ın, İllig Kağan'dan kaçıp sığındığı, Rouranlar için de bahse konu olan (Ying, 1777, Tom. 22, s.6a-b), aslen Uygur Türklerine miras kalan Gaoche (Koçulara) atfedilen "üç tarafı dağlarla çevrili vadisiyle" Altın Dağ ve hatta "Eftalitlerin de menşei bakımından çıktığı bir Altın Dağ" ve vadi (Chu, Tom. 8, s. 49a) vardır. Ancak bunların tamamı aynı yere işaret ediyorsa bu vadinin sadece "üç tarafı" dağlarla çevrili olmalıdır; Göktürk türeyiş efsanesindeki vadi ise "dört taraftan" dağlarla kuşatılmıştır.

Aynı yıl (MS 636) tamamlanan eserler olmalarına rağmen, *Zhou Shu*'daki "Gaochang Ülkesi" yerine *Sui Shu*'da sadece "Gaochang" geçmesi ilginçtir. *Sui Shu*'nun yazarı Wei Zheng (580-643), *Zhou Shu*'da geçen "ülke/guo" ibaresini bilmiyor olamaz. *Zhou Shu*'nun yazarı Linghu Defen (583-666) ise *Sui Shu*'daki "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" bağlantısıyla "Jüqü köken" ilişkisine yer vermez (Linghu, 1988, s. 907-908). Bu sebeple sonraki eserlerin bazılarında da o kısım görülmez.¹³ Göktürk türeyiş efsanesini alıntılamanın diğer kaynakların *Sui Shu*'daki kaydı aktarma eğiliminde olduğu söylenebilir. Köken efsanesinde dile getirilen söylenceler 'kurt ile temsil edilen bir kadından doğma' teması vasıtasıyla birbirleriyle ilişkilendirilir (Linghu, 1988, s. 908; Li Y., 1975, s. 3286). Derleme eserlerde ise her iki eserdeki (ZS ve SS) anlatılara yer verildiği görülebilir. Çince eserlerde alıntılama yaygındır, tahlili deneyen eleştirel metinler ise sınırlıdır: Klasik eserlerde de bu konunun yeterince irdelenmediğini söyleyebiliriz.

---

eşleştiren yaklaşımın ardında bu kesin kanaat bildiren ifadeler yatmaktadır. Bu yanlış değildir, zira "üç tarafı dağlarla çevrili vadi" üzerinden okuduğumuzda anlatılar buraya işaret etmektedir. Öte yandan Çince Jinshan/Altın Dağ yaygın ve jenerik bir isimdir; farklı bölgelerde çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. DQYZ yer adları indeksi içinde 30 küsur farklı "Jinshan/Altın Dağ" a rastladık. Bunların çoğu WJZY'nin sınırladığı alanda yer almasa da bu durum, adın yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Bkz. Ek. 2).

¹³ Kısaca belirtmek gerekirse, *Zhou Shu*'daki kaydın *Tai ping Yü lan* (TPYL) Li F., 1995, Tom. 909; *Kuzey Tarihi - Beishi* (BS), Tom. 99; Sima, 1956, Tom. 159; *Tongzhi* (TZ), Tom. 200 ve *Tushu Jicheng* (TSJC), Tom. 130'da doğrudan alıntılanarak verildiği görülebilir. Öte yandan Moğol Dönemi eserlerinden *Wenxian Tongkao*/WHTK (Ma, 1748, Tom. 343, s. 1b) ve Tang Dönemi (MS 618-907) eserlerinden *Tongdian*/TT (Du, 1896, Tom. 202, s. 5b) ise *Sui Shu*'yu takip eder ve "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" köken bağlantısıyla Jüqülere yer verir.

Sui Shu (SS) ve *Zhou Shu*'daki (ZS) kayıtlardaki anahtar sözcükler sınırlıdır: Bunların arasında özellikle Xihai/Batı Denizi ve Jinshan/Altın Dağ, Çince'de yaygın olan isimler olmaları bakımından önemlidir. Erken devirlerde Xihai/Batı Denizi öncelikle Qinghai'a yani Kokonor'a işaret etmiştir ama bu adın Çin'in batısındaki pek çok göl için kullanıldığı da açıktır. Jinshan/Altın Dağ ise Çin'in çeşitli bölgelerinde karşımıza çok yerde çıkan yaygın kullanımlı, jenerik bir addir. DQY TZ'da 30 küsur farklı Jinshan/Altın Dağ vardır (Ek. 2)¹⁴. Aynı şekilde "Gaochang" adını da farklı yerlerde görmek mümkündür. Şu hâlde ne Jinshan (Altın Dağ) ne Xihai (Batı Denizi) ne de Gaochang bir tanedir.

KOKONOR, GANZHOU, HUIZHOU, MIAN VADİSİ VE ALTIN DAĞLAR

Zhou Shu'nun anlattığı efsaneye göre dört taraftan dağlarla çevrili olan çayırılık arazinin çevresi yüzlerce li'dir (Linghu, 1988, s. 907). *Sui Shu*'ya göre bu alan "200 küsur li" (Wei Z., 1988, s. 1863-), TPHYJ'ye göre ise "300 küsur li" genişliğindedir (Le, 1781, Tom. 194, s. 10b). Şu hâlde bu çayırılık arazi küçük değildir: rakamları yarıya bölüp farazi bir hesap yapsak dahi, çevresi "birkaç yüz kilometre olan" ve en azından 100 küsur kilometrelik bir alana yayılan geniş bir çayırılık söz konusudur.¹⁵ "Altın Dağ", onun yakınında olmalıdır.

Bu makale, Gu Yanwu'nun (1613-1682) kaleme aldığı *Tianxia Jünguo Libingshu* (TXJGLBS 天下郡國利病書) adlı eseri okurken karşıma çıkan üç cümleden hareketle yazılmıştır (Gu, 2012, Tom. 26., s. 43a; 2012, c.4, s. 2071; Ek. 4). Jinshan/Altın Dağ (金山) ile ilgili cümleler küçük farklarla *Wujing Zongyao* (WJZY) içinde de geçer (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b; Ek. 3). Geç dönem olması bakımından Gu Yanwu'nun (1613-1682), WJZY'dan alıntı yaptığını düşünmek mantıklıdır. Şimdilik yalnızca bu iki kaynaktan karşılaştığımız ifadeler, erken dönem Göktürk monografilerinde geçen

¹⁴ DQY TZ'nın yer adları dizisinde 30 küsur Jinshan/Altın Dağ ile karşılaştık. Bunlardan üç tanesi bizi ilgilendiren coğrafyada yer alır; biri Liangzhou'da, biri Ganzhou'da (bugünkü Yanzhi Dağı) diğeri ise Xining'dedir. Ganzhou'daki (bugünkü Yanzhi Dağı) hakkında, DSFYJY'de, "[Altın Dağ], Yongchang idare merkezinin (永昌衛) iki li kuzeyindedir" demektedir. (Gu Z., 2005, Tom. 63, s. 18'de; Bkz. Ek. 6c) DQY TZ'nin de Ganzhou'da gösterdiği Jinshan/Altın Dağ (Yanzhi Dağı), Jüqū Mengxūn'ün merkez tuttuğu yerdir ve yakınında kendi adıyla anılan bir de vadi olduğu anlatılmaktadır. Dağlar üzerinden güneye ilerlendiğinde yüz küsur km. mesafede WJZY'nin tasvirindeki Altın Dağ'a ve Haomen Vadisi'ne gelinir. Kuzey hanedanları döneminde siyasi mücadelenin Gansu koridorunun hakimiyeti üzerine olduğu görülmektedir. Qilian Dağları ile Ningxia arasındaki bölgeye hakim olmak ticaret ve insan kaynağına hakim olmak anlamına da gelmektedir. Bölgenin genelinde çok sayıda "altın dağ" olduğu unutulmamalıdır.

¹⁵ Uzunluk ölçü birimi li, kilometrenin yarısı kadardır. Adım hesabıyla 360 adıma karşılık gelmekle birlikte genel olarak eski ve yeni olmak üzere iki karşılığı vardır. Eski hesaba göre bir li yaklaşık 450 metreyken Moğol sonrası dönemden itibaren 500 küsur metreyi karşılar. Kullandığımız eserler ne kadar eski olursa olsun, elimizdeki nüshaların çoğu Mançu (1644-) devrindedir. Bu sebeple mesafeler yaklaşık bir fikir vermesi bakımından ikiye bölünerek kilometre hesabıyla karşılanabilir.

ve üzerine çok emek sarf edilmekle beraber henüz neresi olduğu tespit edilemeyen "Altın Dağ" ve "düz çayırılık alan" sorununa farklı pencere açacak türdendir. Diğer yer adlarını bir yana bıraktığımızda, Çince kaynaklarda çok sayıda "Jinshan/Altın Dağ" kaydı bulunduğu gerçeği dahi efsanelerin yeniden düşünülebileceğini gösterir. Bu konuda WJZY ve TXJGLBS'daki cümleler diğer eserlerde olmayan açık bir tarif vermektedir.

Söz konusu kısa pasaj *Wujing Zongyao*'ın (WJZY)¹⁶ SKQS Nüshası'nda, 18B Tomarının 25a-b sayfalarında geçmektedir (Ek. 3). İlgili tomarın 25a. sayfası "Qinghai" başlığını taşımaktadır ve burada Kokonor Gölü'nün tarihçesine kısaca yer verilmektedir.¹⁷ Hemen ardından, 25a ve 25b sayfalarının birleştiği iki satırın başında Jinshan 金山 yani Altın Dağ başlığı karşımıza çıkar. Bu başlık altındaki cümlelere kelime kelime baktığımızda şu şekilde okunur:

Altın Dağ: Hui Çub'un batı, Qinghai'in doğu, Gan Çub'un güney, Mian Çub'un kuzey;

金山: 會州之西, 青海之東, 甘州之南, 邈州之北;

Ruru köle(leri) nesil(ler boyu) otur(du) Altın Dağ'ın güney(inde).

蠕蠕虜世居金山之陽.

(Altın) Dağın batı-güney Xue Yantu eski yer(idir).

山之西南薛延陁舊地.

Anlatımı düzelttiğimizde ise şöyledir:

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan Vilayeti'nin güneyi [ve] Mian Vilayeti'nin kuzeyindedir. Ruruların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güney [yamaçlarında] oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantuların eski toprağıdır (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b; Ek. 3).

¹⁶ *Wujing Zongyao* (WJZY) bir askeri strateji koleksiyonudur. Adı "Askeri Klasiklerin Özeti" şeklinde tercüme edilebilir. Eser Kuzey Song dönemine (MS 960-1126) tarihlenir ve Zeng Gongliang (MS 999-1078) adında bir vezirin kaleminden çıkmıştır. MS 1045 yılında dönemin hükümdarına sunulan eser, savaş aletleri ve savaş planları ile ilgili çok ayrıntılı çizimler sağlaması bakımından ilgi görmüştür. Eser Ön ve Son olmak üzere iki derlemeye ayrılmıştır ve toplamda 40 tomardan oluşmaktadır. Bilim tarihi bakımından da son derece itibarlı bir eser olan *Wujing Zongyao*'ın Moğol öncesi dönemde kaleme alınmış olması önemlidir. Zira Moğollardan sonra Kokonor/Qinghai'da Kazak ve Turgut varlığı anlaşılır olmakla beraber öncesinde bunu tespit edebilmek zordur. Lakin bölgenin kuzeyden Türkistan'a komşu oluşu aslında geliş gidişin hiç kesilmediğini düşündürür. Bu hususta anahtar yaylacılık ve madencilikle ilişkili olmalıdır.

¹⁷ Ek. 3'te de görülebilen metnin ilk sayfası Qinghai (Kokonor) başlığını taşır. İlk cümle Kokonor'un Tuyu Hun sınırlarında olduğundan bahseder ve Tuyu Hunların Kokonor Gölü'ndeki bir adada at yetiştirdiğini ve bu atları İran'dan (Bosi/Fars) getirdiklerini anlatır. Tianbao (MS 742-756) ortalarında Komutan Ge-shu-han'ın Kokonor Gölü'ndeki Long Jü (Ulu Aygır) Adası'nda bir kale inşa ettiğini ve bundan sonra Tibetlilerin artık Kokonor'a yaklaşmadıklarını ifade eder (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a). Kokonor Gölü'nde kale inşa eden Ge-shu-han baba tarafından Türk soyludur (Liu X., 1988, s. 3213). Uydu görüntülerinde bugün adanın üzerindeki kale görülebilmektedir (Bkz. Ek. 20).

Aynı pasaj Gu Yanwu'nun *Tianxia Jünguo Libing Shu* (TXJGLBS) adlı eserinin 26. Tomar, 43a sayfasında karşımıza şöyle çıkmaktadır:

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan'ın güneyi [ve] Mian Vadisi'nin kuzeyindedir. Ru insanların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır (Gu Y., 2012, Tom. 26., s. 43a; 2012, c.4, s. 2071; Ek. 4).

TXJGLBS'deki kayıtta, WJZY'daki cümlelerden farklı olarak bir im eksik, iki im ise farklı yazılmıştır. Lakin farklar anlamı etkileyecek nitelikte değildir. TXJGLBS'de "Gan Vilayeti" (甘州) içindeki "vilayet" imi (州) yazılmamış ve Gan (甘) şeklinde sadeleştirilmiştir. WJZY'de geçen "Mian Vilayeti" ise (邈州) düzeltilerek yerine Mian Vadisi (邈川) yazılmıştır ki doğrusu, burası bir vadidir.¹⁸ "Mian Vilayeti" ile kastedilenin bugün Haidong İli'nin Ledu İlçesi'ndeki Mian Vadisi olduğu açıktır. İki eserde örtüşen pasajlar arasındaki bir diğer fark ise WJZY'da "Ruru 蠕蠕" adına karşın TXJGLBS'da "Ru insanları 蠕人" farkından ibarettir. Her ikisi de Rouranları kastetmektedir. *Sui Shu* ve *Zhou Shu*'daki Göktürk Monografilerinde olduğu gibi, bu iki kayda göre de "Rouranların (Ruru 蠕蠕) köleleri (虜)", nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde (陽) oturmuştur. Kaynaklarda "Ruruların (Rouran) köleleri" ifadesi ancak Göktürk türeyiş efsanesinde karşımıza çıkmaktadır: "Ruruların" başka "köleleri" olmuşsa bile kayıtlarda adları geçmez. O nedenle bu cümle Türk (Tujüe) adını anmadan verilen bir açıklama olarak anlaşılmalıdır. Çünkü en başta Göktürklerin "Jinshan/Altın Dağ'ın güneyinde oturdukları (居金山之陽)"¹⁹ ayrıntısı gibi, vadiden ayrıldıktan sonra "Rouran/Rurulara bağlı oldukları" da sık geçer. Lakin resmi tarih kitaplarında Jinshan/Altın Dağ'ın konumu için net tanım bulunmaz ve resmi tarihlerdeki türeyiş anlatısına göre "Altın Dağ", "Gaochang'ın kuzeyinde" (Linghu, 1988, s. 907) ya da "kuzeybatısında" (Wei Z., 1988, s. 1863) yer almaktadır.

¹⁸ Yazılışı birbirine yakın olan "vilayet/zhou-çub (州)" ile "vadi-chuan (川)"ın WJZY'yi kopyalayan katip tarafından yanlış yazıldığı, Gu Yanwu'nun ise buna dikkat edip TXJGLBS'de düzelttiği anlaşılmaktadır. Elimizde WJZY'nin SKQS Nüshası bulunmaktadır. Belki de WJZY'yi kopyalayan kâtip, Mian Vadisi yerine kuzey ve doğudaki Gan Vilayeti ve Hui Vilayeti ile uyumlu olacağını düşünerek "vadi" yerine "vilayet" (州 -- 川) yazmıştır. Eldeki kaynaklardan bunu sebebini tespit etmek mümkün değildir. Bu farklar anlamı değiştirecek türden değildir.

¹⁹ Linghu, 1988, s. 907; Wang Q., 1755, Tom. 958, s. 27a; Sima, 1956, s. 4668 ve 4926. *Sui Shu*'da ise "güneyi" ifadesi yer almaz, sadece "nesiller boyu Jinshan/Altın Dağ'da yaşadılar" (Wei Z., 1988, s. 1863) der.

WJZY ve TXJGLBS'nun ortaya attığı veriler, Göktürk türeyiş efsanesi hakkında ilk defa tespiti mümkün olan bir çerçeve sunmaktadır ve burası "Turfan'ın kuzeyinde" değil, güneyindedir. WJZY ve TXJGLBS, mihenk olarak dört istikamette dört yer adı vermektedir. Bunlar Kokonor (Qinghai 青海), Hui Vilayeti (會州), Gan Vilayeti (甘州) ve Mian Vadisi'dir (邈川).

Kokonor Gölü (Qinghai/Kökgöl 青海)

Bugün aynı adı taşıyan Qinghai Eyaleti'nin kuzeydoğusundadır. Çin'in en büyük gölü olan Kokonor'un kuzeybatısına doğru Kunlun ve A-er-jin (Altun/Ergin?) dağ sıraları, doğu yönünde Xüeshan/Karlı Dağlar ve Qilian/Tengri Dağ sırası, kuzeybatısında ise büyük Tsaidam/Saydam çanağı yer alır. (Ek. 19) Kuzeyinde ise Türkistan, bugünkü Xinjiang bulunmaktadır. *Sui Shu* (SS) ve *Zhou Shu*'da (ZS) geçen ve Bostan Gölü olduğu düşünülen "Xihai/Batı Denizi" ise aslen Kokonor Gölü için kullanılan bir isimdir.²⁰ Kokonor Gölü ve çevresi üç bin metrenin üzerindeki rakımıyla tarih boyunca göçebe çoban halklara yurt olmuştur. Özellikle gölün doğusu Qiangların ve uzun süre de Tuyü Hunların²¹ yerleşim alanıdır. Erken dönemde buradaki halkların Hun egemenliğine girdiğini biliyoruz (Zhang & Du, 2014, s. 11-13, 40 vd.). Daha sonra Tuyü Hunlar burada 350 yıl yaşayan bir devlet kurmuştur ve Mugan Kağan (?-572) zamanında başkentlerini ele geçiren Göktürklerin bu bölgeye hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Daha öncesinde Jüqü Anzhou bu bölgenin amirliğini yürütmüş, Anzhou önce Tuyü Hunlara (439 ?) ve daha sonra da Turfan'a (458-) sığınmıştı. Şu halde eğer *Sui Shu*'da verilen "Jüqü-

²⁰ Qinghai - Xihai/Batı Denizi özdeşliği şu eserlerde de görülebiliyor: Yang, 1762, Tom. 20, s. 9a; Ma, 1748, Tom. 247, s. 25b; Tom. 292; Gu Z., 2005, Tom. 64. Erken devirlerde "Xihai/Batı Denizi" adının kullanımı daha yaygındır. Ayrıca "Kokonor (Kuku Nuoer 庫庫淖爾)" adıyla Xihai'nin özdeş olduğu, *Heyuan Jilüe* 河源紀畧 içinde görülüyor. (Ji, 1782, Tom. 13) *Ming Tarihi*'ne göre Kokonor ayrıca "Biheqiang Hai" adıyla da anılmıştır (Zhang, 1974 s. 1016). (Çincesi: 西海, 亦名卑禾羌海, 俗呼青海). Şu hâlde Kokonor=Xihai=Biheqiang Hai = Qinghai.

²¹ Tuyü Hun'un (吐谷渾) adının okunuşu konusunda ZZTJ'nin yorumu Hu Sanxing, notlandığı eserinde pek çok yerde, ilk hece olan "tu 吐"nun "tun 曷"dan geldiğini vurgular (Sima, 1956, s. 4925, 5641, 5984, 5988, 5998). Sayfa 5641'de ise ilk hece "tu 吐"nun, "tun 曷" olarak okunması gerektiğini açıkça belirtir. Bunun yanında TPHYJ içinde (Tom. 194, s. 6b ve 7a)'da; Tuyü Hun adı (吐谷渾) içinde geçen ilk hece "tu 吐" yerine, "tun 吞" kullanılarak "Tun-yu-hun 吞谷渾" şeklinde yazılmıştır. Bu, ilk iki hecenin "tunyu" şeklinde okunması gerektiğini ortaya koyar. Son hece olan "Hun"un ise Göktürk boylarından birinin adı olması ve en nihayetinde Asya Hunlarının mirasına istinaden "Kun: insan" karşılığı olabileceği düşünülürse, Tuyü Hun adıyla bildiğimiz ve 350 yıl ile dünya tarihinin en uzun ömürlü konargöçer devletini kuran kavmin adının aslen "Tunyukun" şeklinde okunması gerektiği ortaya çıkacaktır. Şu hâlde Çinli tarihçi Luo Xin'in bir çalışmasında dile getirdiği (Luo, 2006) "Tuyü Hun/Tunyukun" ile "Tonyukuk" adları arasındaki ilişki ilginç ve daha önce pek az ihtimal verilen yeni bir imkana kapı açacaktır. Tonyukuk'un soyadı Ashide'dir ama ailesinin evveliyatını bilmiyoruz.

Tu-jüe" kabul ederse, WJZY gibi TXJGLBS'de "Ruru (Rouran) köleleri" olarak anılan Göktürklerin, Kokonor'un doğusundaki Altın Dağlar'ın güneyinde bir süre yaşamış olmaları mümkün görünür. Zira Kokonor'un doğusunda adında "altın" geçen en az altı dağ vardır. Altın Daban Dağları'nın dört zirvesi, Niangnian Altın Dağ ve Shajin Altın Dağ, tamamı gölün doğusundadır. WJZY'deki cümlelerde geçen Hui Vilayeti (會州), Gan Vilayeti (甘州) ve Mian Vadisi'nin (邈川) tespiti daha anlaşılır bir çerçeve sunabilir. WJZY'a göre "Jinshan/Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısında" yer almaktadır.

Hui Vilayeti (Huizhou 會州)

Hui Zhou için kaynaklar birbirine oldukça yakın birkaç farklı yere işaret etmektedir: Batı Wei zamanında (535-557), bugünkü Gansu Jingyuan İlçesi (靖遠縣) yakınında kurulan Hui Vilayeti, Kuzey Zhou zamanında (562 yılında) daha doğuya, bugün Ningxia Müslüman Özerk Eyaleti'ndeki Mingsha İlçesi'ne taşınmıştır. İlk kurulan Hui Vilayeti bugün Lanzhou İli'nin kuzeydoğusundadır. Burası Huining Savunması (會寧防) adıyla da anılmış, Sui Hanedanı başlarında adı Huining Ucu (會寧鎮) olarak değiştirildikten sonra tekrar Liang Vadisi İlçesi (涼川縣) yapılmıştır (Zhu, 1781, Tom 37A, s. 15b). Hui Vilayeti, Lanzhou İli'nin kuzeybatısında bugünkü Jingyuan İlçesi'dir (靖遠縣) ve WJZY ve TXJGLBS'nin de tarif ettiği gibi doğuda yer almaktadır. Kokonor ile kuş uçuşu yaklaşık mesafe 250 km'dir ve WJZY'nin kaleme alındığı dönemde de Hui Vilayeti (會州), Jingyuan İlçesi'ne işaret etmektedir (Bkz. Ek. 6c, 17, 19a-b).

Mian Vadisi (邈川)

Xining İli ile Lanzhou arasında, bugünkü Haidong (海东市) İli'nin Ledu İlçesi'nde yer almaktadır. Bölgenin tarihini anlatan *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ)'da şöyle tanıtır; "Mian Vadisi, [Ledu] İlçesi idare merkezinde, doğu-batı [istikametindeki] vadidir. Bugün adı Nianbo Vadisi'dir" (Yang, 1762, Tom. 5, s. 10a). 1934 Tarihli Atlas'ta burası Ledu İlçesi adıyla görünmektedir ve çevrenin tarih boyunca pek çok adı olduğu anlaşılmaktadır. Nianbo ise bu vadinin kuzeydedir. *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ) "Nianbo İlçesi" başlığı altında verilen açıklamaya göre, Xihe Jün (西河郡) gibi, Luodu (落都)²²

²² XNFXZ'ye göre Luodu Vadisi, Ledu İlçesi'nin doğusunda ve Eski Haomen İlçesi'nin batısında yer alır (Yang, 1762, Tom. 5, s. 5'e). YHJXZ'dan aktaran DQYTZ ise "Eski Haomen Kenti için, Guangwu İlçesi'nin (廣武縣 bugün Yongdeng İlçesi) güneybatısında 130 li mesafededir" demektedir (He, 1764, Tom. 97, s. 12b; Li J., 1879, Tom. 39, s. 13b). Bu, Ledu'nun (Haidong) doğusunda bir bölgeye işaret etmektedir. *Tongdian* (TD) ise "Haomen İlçesi'nin (bugünkü Yongdeng olan) Guangwu İlçesi'nde olduğunu" söyler. Buranın Jincheng Jün (Altın Kent Askeri İdaresi) sınırları içinde olduğu

ve Jincheng Jün (金城郡) de yaklaşık olarak aynı bölgeye işaret etmektedir (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a). Burası Song devrinde Mian Vadi Kenti adını almıştır. (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26b; Yang, 1762, Tom. 5, s. 10a) WJZY'ye göre "Altın Dağ, Mian Vadisi'nin kuzeyindedir (金山... 邈川之北)". Şu halde bugünkü Haidong Şehri olan Ledu, doğu-batı istikametinde yayılan Mian Vadisi'ndedir ve kuzeyindeki Küçük A-er-tan/Altın Dağa 25 km. mesafededir (Bkz. Ek.6c).

Gan Vilayeti (Ganzhou 甘州)

Kuzeybatıda, Zhangye'nin merkezi olduğu geniş vilayete işaret etmektedir (Zeng, 1781, Tom. 18B, s.11b). WJZY'deki ilgili cümlelerin bir sayfa öncesinde, "Wuwei'nin 300 li kuzeybatısından Gan Vilayeti'ne ulaşıldığı" kaydedilmiştir. (s.10b) Eserin yazıldığı dönemde, bugünkü Gansu Eyaleti'nin kuzeybatısında bulunan Gan Vilayet sınırının, Wuwei'in sadece 150 km. kadar kuzeybatısında olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse WJZY'in tasfir ettiği şekilde Ganzhou Vilayeti Altın Dağ'ın kuzeyindedir. Ele aldığımız pasajda geçen Jinshan/Altın Dağ'ın kuzeyine doğru gidildiğinde Ganzhou sınırına ulaşılmaktadır. Aynı şekilde A-er-tan/Altın Dağlar da onun 45 km. kadar doğusunda sıralanmaktadır. Onların kuzeyinde de yine Ganzhou Vilayet sınırı bulunur. WJZY'ye göre "Altın Dağ", Gan Vilayeti'nin güneyindedir (甘州之南).

Gan Vilayeti'nin merkezi Zhangye olmakla birlikte, *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ) içinde Xian Vadisi Haomen için, "kuzeyden Gan Vilayeti'ne komşu olduğu" yazar (Yang, 1762, Tom. 7, s. 17b). Öyleyse WJZY'da kastedilen "Gan Vilayeti" ifadesi, Zhangye'ye değil onun doğusuna işaret ediyor olmalıdır. 170 km² alana yayıldığı için uydu görüntülerinde de görülebilen Haomen/Xian Vadisi, efsanede geçen "gür çayırılık arazi 平壤茂草"nin tarifine de uymaktadır. Şu hâlde WJZY'de "Altın Dağ'ın" konumu için verilen "Gan Vilayeti'nin güneyi" ibaresi aslen Gan Vilayet merkezi Zhangye'nin güneyine değil, vilayetin doğu sınırlarının güneyini kastediyor olabilir.

---

açıklamasını vermiştir (Du, 1896, Tom. 194, s. 7b). *Sui Shu*'nun Coğrafya Kayıtları Bölümü'nde ise "Huang Shui İlçesi'nin eskiden 'batı başkenti' adıyla anıldığını, burada Ledu Askeri İli'nin kurulduğunu, Sui Hanedanı başlarında bunun lağvedildiğini ve burada Eski Haomen İlçesi'nin bulunduğunu" aktarmaktadır (Wei Z., 1988, s. 814). Sui devrinde kurulan Xiping Askeri İli (西平郡) yine bugün Haidong İli'nin sınırları içindeki Ledu İlçesi'ndedir. Şu hâlde Eski Haomen İlçesi'nin Ledu (Haidong)'un doğusunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Adını Haomen Irmağı'ndan aldığını düşünürsek (Li Da., 1779, Tom. 2, s. 29a) ve DQYTZ'nin, "Eski Haomen Kenti, Guangwu İlçesi'nin (廣武縣 bugün Yongdeng İlçesi) güneybatısında 130 li mesafededir" açıklamasını da kabul edersek (He, 1764, Tom. 97, s. 12b; Li J., 1879, Tom. 39, s. 13b) eski Haomen ilçesi veya kentinin, Gaochang gibi, kuzeyden gelen Haomen Irmağı'nın, doğuda Huang Irmağı ile birleştiği bugünkü Honggu'ya yakın olduğunu görebiliriz. Güncel haritalarda Haomen ilçesi adı yer almamaktadır. Hatılamak gerekirse, Kuzey Liang'ın son hükümdarı Jüqū Anzhou Ledu'nun amiridir. MS 439 yılında, Tabgaç Hükümdarı Börü (Tuoba Tao Fuli) Kuzey Liang merkezi Wuwei'e saldırdığı zaman, Jüqū Anzhou önce Tuyü Hunlara kaçmıştı.

WJZY'de geçen "Wuwei'nin 300 li kuzeybatısında Ganzhou'ya ulaşıldığı" kaydı de bunu teyit etmektedir (WJZY, Tom. 18B, s. 10b).

WJZY ve TXJGLBS'ye göre Jinshan/Altın Dağ, batıda Kokonor/Qinghai, doğuda bugünkü Jingyuan İlçesi, güneyde Haidong İli ve kuzeyde ise Zhangye'nin doğusundaki Gan Vilayet sınırlarının arasında kalan bölgede olmalıdır. "Jinshan/Altın Dağı" bu tarife göre kesişim noktasının yakınlarında aradığımızda, bu tarife uyan çevrede, türeyiş efsanesinin anlattığına benzeyen "dört tarafı dağlarla çevrili 四面俱山" "gür çayırılı düz bir arazi 平壤茂草" göze çarpmaktadır. Onu güneyden ve batıdan saran 100 km. uzunluğunda bir dağ sırası bulunmaktadır. Uydu görüntüsü veya haritaya baktığımızda bu bölgede dikkati çeken ilk şey dört tarafı dağlarla çevrili geniş, yeşil bir vadidir (Ek. 6a, 6b, 6c).

Sui Shu'da "gür çayırılı bu düz arazinin, 200 küsur li" büyüklüğünde olduğu yazar. (Wei Z., 1988, s. 1863) *Kuzey Tarihi Beishi* (BS) ise *Zhou Shu*'daki ifadeleri almıştır ve "çevresi yüzlerce li'dir" şeklinde tanımlamıştır (Li Y., 1975, s. 3285; Linghu, 1988, s. 907). *Tai ping Huanyuji* (TPHYJ) ise *Sui Shu*'daki Göktürk Monografisi'ni takip etmektedir ve *Sui Shu* ve *Zhou Shu* ile aynı olan "gür çayırılı düz alan 平壤茂草" tanımını aynen kullanır ama onu daha büyük, "300 küsur li genişliğinde" tarif eder (Le, 1781, Tom. 194, s.10b). Haomen/Xian Vadisi'nin düz çayırları yaklaşık 170 km'lik bir alana yayılmıştır. Bu rakam TPHYJ'nin tarifine yakındır.

TPHYJ'nin SKQS nüshasında, "Jinshan (Altın Dağ) Gaochang'ın kuzeybatısındadır" cümlesinden sonra verilen "Gaochang bugün Xihe Jün'dür (西河郡)" notu (TPHYJ, Tom. 194, s. 10a), Qilian Dağları'nın güneybatısına, Lanzhou İli'nin kuzeybatısındaki bugünkü Haidong İli ve doğusuna işaret etmektedir. TPHYJ'deki açıklama bilinçli bir açıklama olmalıdır: Çünkü sadece birkaç sayfa öncesinde, Turfan'dan bahsederken geçen Gaochang Guo/Gaochang Ülkesi (Turfan/Qocho) için bu kez "Jiaohe Jün" açıklaması verilmiştir (Le, 1781, Tom. 194, s. 7a; Ek. 1b). Bu durum eserde "Gaochang" ile "Gaochang Guo" yer adlarının bilinçli bir şekilde ayırt edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

"Gaochang bugün Xihe Jün'dür (西河郡)²³" notunda geçen "Xihe Jün" için, Sonraki Liang hükümdarı Lü Guang'ın MS 392 yılında "Xiping'i, Xihe Jün olarak değiştirdiği" kaydı görülmektedir (Li J., 1879, Tom. 39., s. 17a; Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a). Bundan sonra bir süre "Xiping Jün" adıyla bilinen bölge, genel olarak bugünkü Xining İli'nden, güneydoğudaki Haidong/Ledu ve Shanzhou'ya kadar uzanan alana işaret eder. Aynı açıklama *Yuanhe Jünxianzhi* (YHJXZ 元和郡縣志) alıntı yapan *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ) da bulunur. Buna göre, Sonraki Wei yönetimi "burayı önce Shanzhou Ucu, daha sonra ise Shanzhou Vilayeti" yapmıştır. Eski Tang Tarihi'nde, Xihe Jün idaresinin Ledu'da (bugünkü Haidong İli'nde) olduğu yazarken, TPHYJ'de Lanzhou'ya bağlı Guangwu'nun 113 li (yaklaşık 60 km.) batısında yer aldığı kaydedilmiştir (akt. Li D., 1781, Tom. 23., s. 27a). Bu mesafe (113 li) bugün Haidong İli'nde bulunan eski Ledu ile Guangwu (Yongdeng) arasındaki mesafeden daha kısadır. Xihe Jün geniş bir alanı kapsar ve Xihe Jün sınırlarındaki Gaochang'ın, kuzeyden gelen Haomen (bugünkü Datong) Irmağı'nın Huang Irmağı'na karıştığı günümüzdeki Honggu Bölgesi'ne işaret ettiğini düşünmek mümkündür.

Gaochang için verilen "Xihe Jün'dür" notu daha anlaşılır görünmektedir. Zira bugünkü Haidong İli sınırlarında bulunan eski Ledu'nun kuzeyinde "A-er-tan/Altın Dağlar (Daban Dağları)", kuzeybatısında ise "Jinshan/Altın Dağ (Niangniang Dağı)" bulunmaktadır. Altın Dağ, *Sui Shu*'ya göre Gaochang'ın kuzeybatısında, *Zhou Shu*'ya göre ise kuzeyindedir. Haidong'un (Ledu) 50 km. kadar doğusundaki bugünkü Honggu'nun kuzeybatısında A-er-tan/Altın Dağlar vardır. Şu hâlde "Gaochang'ın kuzeyinde" ya da "kuzeybatısında" olduğu yönünde itilafli ifadeler (SS ve ZS) de çözüme kavuşur. Zira "Jinshan/Altın Dağ", Haidong/Ledu'nun kuzeybatısındadır ve Ledu'nun sadece 25 km. kuzeyinde A-er-tan/Altın Dağların güneydoğu zirvesi olan "Küçük A-er-tan Dağ" bulunur. Eğer Gaochang, bugünkü Honggu'ya yakınsa, onun da hem kuzeyinde hem de kuzeybatısında A-er-tan/Altın Dağlar vardır. Bölgenin genelinde daha fazla Jinshan/Altın Dağ olmakla beraber tarife uyan dar alanda bir değil iki tane Altın Dağ bulunmaktadır: "Jinshan/Altın Dağ" ve "A-er-tan/Altın

²³ Xihe Jün (西河郡) de birden fazla yerde karşımıza çıkan bir addır. Literatürde en fazla Shanxi Eyaleti'nde geçer. Fakat çok doğuda yer alan "Shanxi'deki Xihe Jün" ne Altaylar ile ne de WJZY ve TXJGLBS'da verilen coğrafya ile ilişkilidir. Gansu-Kokonor/Qinghai hattına uzak olduğu için bağlam dışıdır. Eski Xihe Jün ise "Jincheng Jün", "Luodu" ve "Xiping" gibi adlarla da anılmıştır ve dar anlamda Kokonor'un güneydoğusunda bulunan bugünkü Haidong İli'ne işaret ederken, geniş anlamda Lanzhou İli'nin batısı ve kuzeybatısındaki bölgeye işaret eder (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a).

Dağlar" bu bölgede yer almaktadır ve her ikisi de WJZY'nin ile TXJGLBS'nin sınırladığı bölgenin ortasındadır.²⁴

WJZY'nin gösterdiği şekilde, Kokonor Gölü ile Jingyuan (Hui Vilayeti) arasındaki kesişim alanın tam ortasında A-er-tan/Altın Dağlar yer almaktadır. A-er-tan/Altın Dağlar, WJZY ve TXJGLBS'deki güney-kuzey ve doğu-batı ekseninde çizgilerin kesiştiği noktada yer alır (Bkz. Ek. 6c; 17b).

Burada incelemeye değer bir çevre oluşmaktadır. Bu durumda, ZS'nin verdiği "Gaochang Ülkesi" içinde geçen "ülke" ibaresi (Linghu, 1988, s. 907) dışında çelişki yoktur. Lakin bizce bu bir çelişki de değildir ve ancak efsanedeki anlatıların karışık verildiğine ve bir başka Altın Dağ'ın daha olduğuna işaret etmektedir. Bizce Linghu Defen'in tarif ettiği "Altın Dağ", "üç tarafı dağlarla çevrili" olan vadiye yakın Altın Dağ olmalıdır; "miğfere benzeyen Altın Dağı" orada aramalıyız. Şu hâlde WJZY ve TXJGLBS'nin işaret ettiği coğrafya mümkün görünür ve "dört tarafı dağlarla çevrili olan" Altın Dağ'ı tarif ediyor olabilir. WJZY'nin tarif ettiği Altın Dağların kuzeydoğusunda, eskiden beri Haomen (Gemen/Gaomen) adıyla anılan Xian Vadisi vardır. Efsanenin tarif ettiğine benzeyen "geniş çayırılık alan", onun batısında bir Jinshan/Altın Dağ ve güneybatısı boyunca uzanan A-er-tan/Altın Dağlar ile onların güneyinde ve/veya güneydoğusunda gösterilen Gaochang mevcuttur (Bkz. Ek. 6c; 17b).

Tarih ve Coğrafya: Kokonor

Bölge Çin'in tarihi coğrafyasının ve kültürel sınırlarının dışındadır. Qilian Dağları'nın batısında, Xueshan (Karlı Dağlar)'ın güneybatısında 3000 metre rakıma sahip bir bozkır platosudur. Burada etrafı dağlarla çevrili Haomen/Xian Vadisi yer alır. İçinden geçen ırmak vesilesiyle Haomen adını da taşıyan bölge için kaynaklarda en çok karşımıza çıkan ifadelerden biri, buranın "Xining sınırlarının dışında" olduğu yönündeki cümledir. Bu durum Çin topraklarının dışında oluşuyla anlaşılır olmanın yanında, Haomen/Xian Vadisi'nin ancak Mançu Dönemi'nde Çin egemenliğine dahil oluşunda da görülebilir. Bugün Menyuan olan yerin hemen kuzeyindeki vadi, bu

²⁴ *Sui Shu*'da geçen "Jinshan/Altın Dağ'ın Gaochang'ın kuzeybatısında olduğu" ifadesini "Xihe Jün" notu ile birlikte okuduğumuzda, *Sui Shu*'daki cümlelerin hemen öncesinde geçen; "...kurt sanki Tanrı tarafından büyülenmiş gibi (uçup) giderek [Batı] Denizi'nin doğusundaki [bir] dağın başında durdu..." cümlesindeki "denizin" Kokonor Gölü olabileceği ortaya çıkar. Zira "Xihe Jün'deki "Gaochang'ın kuzeybatısında bir Jinshan/Altın Dağ ve A-er-tan/Altın Dağlar" bulunmaktadır. Jinshan/Altın Dağ gibi A-er-tan/Altın Dağlar da Kokonor'un doğusundadır ve söyleneceye bakılırsa bu dağ "üzerinde durulabilir" bir dağ olmalıdır. *Gansu Tongzhi*'ye (GSTZ) göre Jinshan/Altın Dağ'ın üzeri düzdür ve burada bir de gölet vardır; burada icra edilen "yağmur dualarının her zaman karşılık bulduğu" anlatılmaktadır (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). Bugün Niangniang Dağı adıyla bilinen Jinshan/Altın Dağ, "Gaochang'ın "kuzeybatısında" yer alır ve Kokonor Gölü'ne yakındır.

bölgenin tarihini anlatan *Xining Fu Xinzhi*'da (XNFXZ 西寧府新誌) Xian Vadisi adıyla geçmektedir ve Datong çevresi gibi Mançular ancak 1760 yılından sonra burada hakimiyet tesis etmiş ve bir ilçe kurmuşlardır (Yang, 1762, Tom. 7, s. 17b; Tom. 16, s. 9a). A-er-tan/Altın Dağların kuzeydoğusunda olan Xian (Haomen) Vadisi çevresindeki eski kalıntı ve yerleşimler hakkında, "ne zaman yapıldıklarının bilinmediğinin" belirtilmesi ise dikkate değerdir (s. 18a).

Hatırlamak gerekirse bu bölge uzun süre Tuyü Hun egemenliğinde kalmıştır. Ledu Amiri olan Jüqü Anzhou'nun önce "Tuyü Hunlara sığındığı" (Otkan, 1974, s. 67)²⁵ düşünülürse, SS'de verilen Jüqü-Göktürk köken bağlantısı coğrafya ve olaylar bakımından daha anlamlı hale gelmektedir.²⁶ Zira Jüqü Mengxün'ün (sal. MS 401-433) egemenlik mücadelesi sırasında da burası önemlidir (Fang, 1974, s. 2270). Kokonor (Qinghai) Jüqü Mengxün'ün hakimiyetine girmiştir. MS 444'ten 460 yılına kadar Kuzey Liang'ı yöneten Jüqü Anzhou'nun ise aslen "Ledu Amiri (Taishou)" olduğu düşünülürse *Sui Shu*'da verilen "Jüqü-Tujüe" bağlantısı ve temelde "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" köken ilişkisi makul hale gelir.²⁷ Zira bugünkü

²⁵ Bu husus Wei S., 1974, Tom. 9, 22a; Sima, 1956, Tom. 123, s. 17b ve Cui, 1777, Tom. 96, s. 4a'da teyit edilebilir.

²⁶ *Sui Shu*'daki türeyiş anlatısının hemen başında, "Sonraki Wei [Tabgaç Hükümdarı] Taiwu (Fuli/Börü), Jüqü soyunu ortadan kaldırdığı zaman, [Jüqülerden] A-shi-na, 500 aile ile Ru-rulara kaçmıştı, nesil[ler?] boyu Altın Dağ'da oturmuşlar [ve] demircilik yapmışlardı..." demektir (Wei Z., 1988, s. 1863). Öte yandan, ZZTJ'de ise; "[439] yılında Wei (Tabgaçlar) Liangzhou'yu ele geçirdiğinde Jüqü Wuhui ve kardeşi Anzhou batıya gitmiş Gaochang'a sığınmışlardı..." demektir (Sima, 1956, Tom. 129, s. 12a). Diğer taraftan *Wei Shu* (WS) Wei S., 1974, Tom. 9, 22a; Sima, 1956, Tom. 123, s. 17b ve Cui, 1777, Tom. 96, s. 4a'da ise "Jüqü Anzhou'nun Tuyü Hunlara sığındığı" aktarılmaktadır. Jüqü Anzhou'nun aslen "Ledu Amiri (Taishou)" olduğu düşünülürse, ilkin Tuyü Hunlara sığınması anlaşılabilir. Nitekim Ledu, bugünkü Haidong İli'nin eski adıdır. Ledu (Haidong), Haomen Vadisi'nin güneyindedir ve WJZY'nin tarif ettiği bölgede bulunan Altın Dağların güneydoğudaki zirvesine sadece 25 km. mesafededir. 439 yılı ve devamı Jüqü hanedan üyelerinin bertaraf edildiği ve yaklaşık 20 yıl devam eden bir süreç gibi görünür. Tabgaç Börü'nün 439 yılında başlattığı kıyım, ZZTJ'e göre 458 yılında Rouranların, Anzhou ve Jüqü ailesini yok etmesiyle tamamlanmış gibidir. Belki de "bataklığa bırakılan küçük çocuk" sembolü ile özetlenen yıllara yayılan bu süreçtir. Erken dönemde Jüqü-Türk-Tuyü Hun ve Gaoche (Koçu?) ilişkileri düşündüğümüzden daha derin olabilir. Çince kaynaklar, yabancı halklar arasındaki ilişkileri açık anlatmaz; savaşları ve husumetleri vurgularken, olağan ilişkileri, dönürleşme ve yakınlaşmaları nadiren konu eder.

²⁷ Kokonor çevresinin Tuyü Hunlar yanında göçebe Gaoche Devleti'nin de etkinlik alanı içinde olduğu anlaşılmaktadır. MS 516-524 arası tahtta oturan Yi-fu'nun (Yi-fu (伊紇 Il-beg?), 522 yılında Tabgaç Sarayı tarafından "Batı Denizi'nde devlet kuran bey 西海郡開國公" unvanıyla taltif edilmiştir. (Kirilen, 2021, s. 228; Yang, Tom. 20, s. 9b) Öncesinde Gaoche (Koçu) Devleti'nin Kurucusu A-fu-zhi-luo'nun kardeşi oan Qiong-qi'nin MS 487'den itibaren ülkenin güneyini yönettiği kayıtlıdır. A-fu-zhi-luo'nun Rouranlardan ayrılarak kurduğu devlete "100 kûsur bin oba" bağlıdır. (Li Y., 1975, s. 3273-; Wei S., 1975, s. 2309-) Burada bir milyondan fazla bir nüfus söz konusudur. Daha öncesinde ise Tabgaç Hükümdarı Yuan Hong (sal. 471-499), Gaochelara güneye sefer yapmayı teklif etmiş ama karşılık bulamamıştı. Gaoche Beyi Uygur Shu-zhe "Güney Çin'in sıcak olduğunu söylemiş ve kuzeye dönmüştü. (Kirilen, 2021, s. 248) Gaoche Devleti'nin kurulmasından yüz yıl kadar önce ise Yuan-ge (Uygur) boyu üzerine yürüyen Tabgaç Gui, MS 391 yılında büyük bir Koçu nüfusu yanında 300.000 baştan fazla at ve daha fazla büyük-küçükbaş hayvanla Çin'e geri dönmüştü. (s. 165) Tabgaç Börü (Tuoba Tao Fuli) zamanından beri (sal. 424-452) Gaochelar (Koçu) ile Tabgaçların iş birliği görülmektedir. Bu süreçte Tu-yü Hunlar üzerine Gaocheların sefer düzenlediği görülmektedir. (Sima G., 1956, s. 3912-)

Pingliang ile Ledu arası yaklaşık 400 km.'dir. Ledu, Haomen Vadisi'nin 130 km. kadar güneyindedir ve WJZY'nin tarif ettiği "Altın Dağların" güneydoğu zirvesi olan Küçük A-er-tan/Altın Dağa sadece 25 km. mesafededir.

Daha sonra Göktürk devrinde de örneğin "Tardu/Datou Kağan'ın (sal. 575-602) halkının Tuyü Hunlara kaçtığı" rivayet edilirken (Wei Z., 1988, s. 1335; Li Y., 1975, s. 822) "İllig Kağan'ın da Tuyü Hunlara kaçmayı düşündüğünden" bahsedilmektedir.²⁸ Dahası İllig Kağan'ın annesi bizzat Tuyü Hun soyludur.²⁹ Dahası, kaynaklarda Tuyü Hun ve Türk adlarının kısaltılıp birleştirildiği görülmektedir (Sima, 1956, s. 5635).³⁰ Burada Türkler ve Tuyü Hunların birlikte hareket ettiği anlatılmaktadır. Göktürk öncesinde olduğu gibi sonrasında da Türk-Tuyü Hun ilişkilerinin düşündüğümüzden daha derin olduğunu, Kokonor çevresinin bu bakımdan da önemli olduğunu anlayabiliyoruz.

Ayrıca Sui Hükümdarı Yangdi'nin (sal. 604-618) bu yöreye geldiği bilinmektedir. "Haomen Irmağı üzerinde bir köprü kurdukmak istemiş" ama başarılı olamamıştır. Bu olay aslen, Tieleların, Tuyü Hunlar üzerine akın düzenlediği ve onları "doğuya sürdüğü" olaylarla ilişkili olmalıdır (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b).³¹ Şu hâlde Tiele

²⁸ Bu ifade sadece TPYL içinde "kaçtığı" şeklinde geçer (Li F., 1995, Tom. 316, s. 7a). ZZTJ ve YH gibi kaynaklarda ise "kaçmayı planladığı" yazar (Liu X., 1988, s. 2480; Wang Q., 1755, Tom. 420, s. 22a; Wang Y., 1755, Tom. 191, s. 25a). İllig Kağan'ın son zamanlarında, yakınında Tuyü Hun asıllı kimseler vardır.

²⁹ Bu husus Eski ve Yeni Tang Tarihleri'nde İllig Kağan'ın ölümüyle ilgili anlatımlarda olduğu gibi diğer kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır (Le, 1781, Tom. 195, s. 5b; Du, 1896, Tom. 202, s. 19a; Ma, 1748, Tom. 343, s. 16b; Wang Q., 1755, Tom. 962, s. 25a; Tom. 974, s. 13b). İllig Kağan'ın atabeyi olan Hulu Daguana (Kurlak? Tarkan) Tuyü Hun soylusudur ve "İllig Kağan doğduktan sonra ona emanet edilmiştir." Hulu Daguana, İllig Kağan öldükten sonra onunla gömülmek için kendi canına kıyacak kadar ona yakın ve bağlıdır. İllig Kağan'ın annesi Poshi Kızı'nın da Tuyü Hun asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Anımsatan: Melike Kirilen. Ayrıca Bkz. Kirilen, M., 2020, s. 259-.

³⁰ Tuyü Hun/Tunyukun? ve Tujüe/Türk adları kısaltılıp birleştirilerek "Hun-jüe 渾厥" şeklinde kullanılmıştır: Hu Sanxing'in açıklaması; "Hun-jüe'den kastedilenin Tuyü Hun ve Tujüe olduğunu (渾厥謂吐谷渾突厥也)" açıkça ortaya koyar (Sima, 1956, s. 5635).

³¹ Sui Yangdi, komutanlarını Kokonor'un doğusunda mevzilendirmiştir. Komutanların mevzilendiği noktalar da bellidir. Bu olaydan sonra bu bölgenin "Sui toprağı olduğu" yazılmakla beraber birkaç ay geçmeden geri çekildikleri ve ordunun büyük bölümünün yitip gittiği de görülmektedir. Öyleyse Haomen çevresindeki sözde "Sui hakimiyeti" aslen Tiele güçlerine matuf kısa süreli bir hakimiyettir. Tuyü Hunların doğuya kadar gelmesi, Haomen civarına Tieleların hâkim olduğu anlamına gelir. Sui Hükümdarı Yangdi de Jinshan/Altın Dağ'a kadar gelmiş ve hatta bölgedeki boy beylerine bir ziyafet vermiştir (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). CFYG'de geçtiği şekliyle Yangdi MS 608 yılı 5. ayında Haomen Vadisi'ne gelir ama burada yaptırmak istediği "köprü çöktüğü için" geçememiş ve amacına ulaşamamıştır. Bir ay sonra geri dönen Yangdi'nin 6. ayda yaptığı toplantıda, "ordunun 3'te 2'sinin donarak helak olduğu" anlatılmaktadır (Wang Q., 1755, Tom. 113, s. 8a). Şu hâlde kaynaklarda "batı fethi" adıyla anılan Yangdi'nin Tuyü Hun seferi Tielelara bağlı olduğu görülmektedir. Öncesinde, Yangdi'nin Jinshan/Altın Dağ'da boy beylerine ziyafet verdiği kayıtlıdır. Ancak burada "Altın Dağ'ın, Xining'in 60 li batısında" olduğundan bahsedilir. Bu ancak Jinshan/Altın Dağ (bugünkü Niangniang Dağı) olabilir, zira Haomen Vadisi'ne sınır olan A-er-tan/Altın Dağlar Xining'in batısında değil kuzeydoğusundadır. Buradaki Jinshan, "[Xining] İlçesi'nin 60 li batısındadır. Üzerinde bir gölet vardır ve göletteki suyun durumuna göre yöre halkı kuraklığa karşı yağmur duasına çıkar..." (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). Aynı bilgi ZZTJ ve CFYG gibi başka kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır.

boyları da Kokonor çevresine gelmiştir. Kısa süre sonra bu kez Mugan Kağan (? - 572) Tuyü Hun "başkentlerini ele geçirir". Tarih çalışmalarında çoğunlukla göz ardı edilen Kokonor coğrafyası kuzeyde Türkistan'a sınırdır; hayvancılık gibi madencilik ve at yetiştiriciliğinin de başat olduğu bir bölgedir. Sarı Uygurların ve Salarların yaşadığı bir coğrafyadır. Bu yüzden Türk kültür dairesi içinde değerlendirilmesi anlamlıdır.

Çin'in eski kültür coğrafyasının dışında kalan bu bölgedeki yer adlarının net olarak anlaşılması için kaynaklarda geçen ayrıntıları bir araya getirmek gerekmektedir. Zira Çince kaynaklar, adları doğrudan eşleştirmemekte ve toptan, net tespit yapmamaktadır. O nedenle farklı dönemlerden kalan yer adlarının tek tek ele alınması gerekir.

HAOMEN, DATONG, ALTIN IRMAK ve ALTIN DAĞLAR

Günümüzde Datong Irmağı olan ırmak tarih boyunca Haomen Irmağı adıyla anılmıştır (Yang, 1762, Tom. 4, s.14a; Qian, 1767, Tom. 29). Haomen için çeşitli eserler "Gemen (oku. Gımın)" (TPHYJ, Tom. 151, s.11a; Li D., 1781, Tom. 6, s. 40b; Du, 1896, Tom. 194, s. 7b), WJZY ise "Gaomen" okuma anahtarını (WJZY, Tom. 80) vermektedir. Kendine özgü telaffuzunun olması bu adın kökeninde ses çevirisi olduğunu düşündürür.

Haomen Irmağı güneydoğu yönünde akar ve vadiden çıktıktan sonra Datong adıyla anılır. Nitekim 1934 tarihli atlasta da bu şekilde görülmektedir (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c), ama günümüzde vadi boyunca akan ırmağa Haomen yerine Datong adı verilmiştir. Haomen adının aslı da değiştirilmiş, "menyuan 门源" denmiş ve karmaşık olan "men 门" iminin yerine "kapı 门" anlamına gelen basit bir im atanmıştır. Ad değişikliğiyle tarih ile ilişkisinin muğlaklaştığını söyleyebiliriz. O nedenle güncel haritalarda Haomen Irmağı görülmemektedir. Bunun yerine vadi boyunca güneydoğu yönünde akan Datong Irmağı geçmektedir. Haidong'un kuzeyinden gelen ve yeni adı Datong Irmağı olan Haomen Irmağı, Haidong İli'nin (eski Ledu) 40 km. kadar doğusundaki bugünkü Honggu yakınlarında, batıdan gelen Huang Irmağı'na katıldıktan sonra doğuya yönelir ve Lanzhou İli'nin batısına kadar gelerek burada Sarı Irmağa karışır. Şu hâlde Haomen Irmağı, Sarı Irmağın kaynaklarından biridir.

DQY TZ içinde aynı kaydın bulunduğu yerin devamında verilen açıklamaya göre, "buradaki halk (fanren)" bu dağı "Jie-tuo-la 結脫刺" adıyla anmaktadır (He, 1764, Tom. 97, s. 4a).

Qingshigao (QSG) içinde de "Datong Irmağı eski Haomen Irmağı"dır denilmektedir: "Batıda Kokonor/Qinghai'den güneydoğuda Pingfan'a (Haidong/Ledu) ulaşır" (Zhao E., 1927, Tom. 64).³² Haomen/Datong Irmağı, bugün Daban Dağları adıyla anılan A-er-tan/Altın dağ sırasının kuzeydoğusunda akar. Dağların güneybatısında, güneye akan Kuzey Vadi Irmağı görülmektedir. Bu, eski Poqiang Irmağı'dır ve onun yukarı boyunun adı A-er-tan/Altın Irmak'tır (Qi, 1781, Tom. 6, s.3). A-er-tan/Altın Irmak batıya doğru akıp Kuzey Vadi Irmağı'na karışarak güneye yönelir. Xining'nde Huang Irmağı'na katılarak tekrar doğuya akar. Daha doğuda, Haidong İli'nden geçip Haomen Irmağı'nın devamı olan Datong Irmağı ile birleşir ve sonra Lanzhou sınırlarında Sarı Irmağa karışır. Günümüzdeki Datong Irmağı eskiden Haomen adıyla anılmıştır (Qian, 1767, Tom. 29). İçinden aktığı yeşil vadi de aynı adla tanınmıştır.

Shuidao Tigang (SDTG) içinde verilen açıklamada Kuzey Vadi/Bei Chuan Irmağı (北川河, Poqiang Suyu (i.e. Irmağı 破羌水) ve A-er-tan/Altın Irmak'ın (阿爾坦河) ilişkisi açıkça görülür: "... Kuzey Vadi Irmağı eski Poqiang Irmağı'dır; kaynağı, sınırın dışındaki A-le-tan/Altın Dağ'dır (阿勒坦山) ve [bu ırmağa] güneye akarken A-er-tan/Altın Irmak (阿爾坦河) denir..."³³ yazmaktadır (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b). Buna göre A-er-tan/Altın Irmak Kuzey Vadi Irmağı'nın yukarı boyudur ve kaynağını A-le-tan/Altın Dağ'dan almaktadır.³⁴

³² Ancak Haomen/Datong Irmağı'nın kaynağı Kokonor'da değildir, güneydoğuda Huang Irmağı'na dökülmekle birlikte, döküldüğü yer Ledu'nun doğusundadır. Burada QSG'nin eski bilgileri karıştırdığı görülmektedir. Öte yandan QSG'ye göre; "Kuzey Vadi Irmağı da batıda Kokonor'dan gelir, iki kaynağı vardır; kuzeydekine Bukuke (Buka?) Irmağı, güneydekine Shakuke Irmağı denir; birleşerek akar ve kentin kuzeyine vardıklarında Kuzey Vadi Irmağı'nı oluştururlar, tekrar güneydoğuya doğru akarak Xining'e girerler" demektedir (Zhao E., 1927, Tom. 64). Bu ifadeler de sorunludur. XNFXZ, GSTZ ve SJZ gibi eserlerde alıntılama ve yer sorunlarının tespiti yapılmıştır. Bu çalışmada bu husus ele alınmayacaktır. Bu nedenle elinizdeki makalede, daha ileri çalışmalara bırakılan kimi ihtilafli husus için kullanılan kaynakların yalnızca tomar numaraları verilmiştir. İlgilenenlerin en azından tomarı okuyarak işe başlayabileceği umulmuştur.

³³ Çincesi: "北川河即古破羌水, 源出邊外阿勒坦山, 南流曰阿爾坦河" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b.) Söylenişleri bakımından "Po-qiang 破羌" ile "Bei-chuan (Kuzey Vadi) 北川" adlarının birbirinin varyasyonu olduğunu düşünmek mantıklıdır. Çince adı ise Changning Vadisi'dir (Gu, 2012, Tom. 27, s. 59a).

³⁴ *Shuidao Tigang* 水道提綱 "Su Yolları Ağı Rehberi", Çin'deki nehirlerin ve kanallar üzerine yazılmış kapsamlı bir eserdir. Kitap, Mançu dönemi 清 (1644-1911) alimlerinden Qi Zhaonan 齊召南 (1703-1768) tarafından kaleme alınmış ve daha sonra Xi Yuan 息園 tarafından düzenlenmiştir. Qi Zhaonan, Törenler Başkanlığı'nda görev yaparken (禮部右侍郎) arşivleri kullanma şansına sahip olmuştur. Eserin 6. Tomarının hemen başında 3a sayfasından itibaren Kokonor bölgesiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Burada Çince akarsu ve yer adlarıyla beraber Moğolca veya Türkçe olan adlarını da sıralandığı görülmektedir: "... (Kokonor'un doğusunda bulunan) Huang Suyu aynı zamanda Luodu Suyu (olarak da bilinir). Yabancı dildeki (Türkçe/Moğolca?) adı Bo-luo Ke-ke Irmağı'dır (ve) kaynağı Xining İdaresi'nin kuzeybatısındadır; sınırın dışında Kokonor'un (Qinghai) doğusundaki (bu dağa)

A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olarak gösterilen A-le-tan/Altın Dağ, Haomen Vadisi'nin güneybatısı boyunca, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının kuzey zirvesidir. Kuzeydeki bu dağ tarih boyunca önce Yangnü sonra da Yanmai adlarıyla anılmıştır. Dağ sırası ise bugün Daban Dağları adıyla bilinir. Bugünkü Daban dağ sırası, XNFXZ içinde "Dahan" başlığı altında verilmektedir. Eski Haomen Irmağı (bugünkü Datong Irmağı), Daban dağ sırasının kuzeydoğusunda, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde vadi boyunca akmaktadır. A-er-tan/Altın Irmak ise dağ sırasının güneybatısında, vadinin dışındadır. Kuzey-güney istikametinde akar. Bu bölgenin tarihini anlatan XNFXZ, "Dahan Dağlarının (大寒山) aynı zamanda Daban Dağları (打坂山) olarak bilindiğini" ifade etmektedir (Yang, 1762, Tom. 5, s. 14b; Ek. 5). Nitekim diğer klasik eserlerde olduğu gibi XNFXZ içinde de bugün kullanılan adıyla Daban Dağları anlatılmaz. Ancak eserin 4. tomarında "Daban Kaynağı (打坂泉)" adı geçer ve "A-er-tan Daban Kaynağı'nın, doğudan 80 li [boyunca] akıp gelerek Kuzey Vadi Irmağı'na döküldüğü" yazar (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b; Ek. 5b). Bu detay, A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olan A-le-tan/Altın Dağ ile Daban Dağlarının kuzey zirvesini eşleştirir. Şu hâlde Kuzey Vadi Irmağının kuzeydoğu boyu, A-er-tan Daban Kaynağı'ndan gelen, SDTG'nin sözünü ettiği A-er-tan/Altın Irmak'tır.

Shen, 1778, Tom. 2, s. 38b'de "Yangnü Zirvesi, Haomen'deki Xiping'in kuzeyindeki dağdır" demektedir. Xiping, bugünkü Haidong İli olan eski Ledu'ya işaret eder. 1934 tarihli atlasta, Ledu'nun (bugünkü Haidong) kuzeybatısında yaklaşık 75 km. mesafede Yanmai Dağı görülmektedir (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c). Yanmai, bugün dört zirveden oluşan Daban Dağlarının kuzeybatıdaki zirvesinin devrim öncesindeki adıdır ve rakımı bakımından Daban dağ sırasının en yüksek zirvesini oluşturur (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c).

Xining Fu Xinzhi (XNFXZ) Tom. 5, s. 15'te, "Yanmai Dağı'nın Datong'un 60 li doğusunda yer aldığı" kayıtlıdır. (Yang, 1762, Tom. 5., s. 15) Bu açıklama, Yanmai Dağı'nın atlastaki konumuyla örtüşmektedir. Atlasta, bugünkü Daban Dağlarının kuzeybatı zirvesi olan Yanmai ile DQY TZ ve SDTG'de söz edilen A-er-tan/A-le-tan (Altın) Dağ'ın konumu da eşleşmektedir. DQY TZ'de karşımıza çıkan; "Gemen (i.e. Haomen) Irmağı'nın doğuya doğru akarken, Yangnü kuzey dağının güneydoğusundan geçtiği" kaydı bunu desteklemektedir (He, 1764, Tom. 97, s. 8a).

Ge-er-zang Beli denmektedir. (Not. Moğollar'ın Qilian Dağı dediği (bu dağ) Mingzhi (adlı eserde) Reshui Shan (Sıcak Su Dağı 熱水山) denen yerdir...) (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a).

Bu bilgiyi, Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b, Yang, 1762, Tom. 5, s. 14b ve Tom. 4, s.12b'deki verilerle bir araya getirdiğimizde Yanmai, Yangnü ve A-le-tan/Altın Dağ eşleşmektedir, zira kaynaklar Kuzey Vadi Irmağı'nın biri kuzeybatıdan, diğeri ise kuzeydoğudan gelen iki kaynağının olduğunu belirtir. Kuzeydoğudan gelen A-er-tan/Altın Irmaktır ve kaynağı A-le-tan/Altın Dağ'dır. 1934 tarihli atlada da Kuzey Vadi Irmağı'nı kuzeydoğu yönünde takip ettiğimizde bunun haritadaki Yanmai Dağı'nın kuzeyinden geldiğini görürüz (Ek. 6c). 1934 tarihli atladaki Yanmai Dağı'nın konumu ile kaynaklarda geçen Yangnü Dağı'nın konumu da örtüşmektedir. Şu hâlde Yangnü adının Yanmai'in eski bir varyasyonu olduğunu ve Yanmai/Yangnü Dağı'nın da aslında A-er-tan/Altın Dağların en kuzeydeki zirvesi A-le-tan/Altın Dağ olduğunu söyleyebiliriz. Zira bugün onun da dahil olduğu dört zirveli dağ sırası birlikte adlandırılmakta ve Daban Dağları olarak bilinmektedir.

Shuijingzhu (SJZ)'nin açıklamalı nüshalarından olan SJZS içinde; "...Yangnü Zirvesi, Haomen'in batısında, Xiping'in (bugünkü Haidong) kuzeyindeki dağdır" yazmaktadır (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a). Buna mukabil geç dönem eserlerinden DQYTZ daha açık bir ifadeyle; "...Yangnü Zirvesi, Haomen'in batısındaki dağdır, Xiping'in kuzeyindeki dağdır" der (He, 1764, Tom. 97, s. 4a). Öte yandan, "Yangnü Zirvesi, Haomen Dağı'dır" ifadesi *Gansu Tongzhi* gibi *Shuijingzhu*'nun SKQS Nüshası'da da karşımıza çıkar (Li D., 1781, Tom. 6, s. 38a; Li Da., 1779, Tom.2, s. 26b; Ek. 11). O hâlde Yangnü Dağı'nın aynı zamanda Haomen Dağı olarak da anıldığı, onun da bugünkü Daban Dağları'nın kuzey zirvesi olduğu görülür.³⁵

Bugün Daban Dağları dört zirveden oluşmaktadır. Ama *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ) içinde Datong Mevzisi'nin 40 li güneydoğusunda A-er-tan/Altın Dağ sırası adıyla sadece üç zirve sayılmaktadır. Bu üç zirve, kuzeybatı-güneydoğu yönünde sıralanmıştır ve Datong Mevzisi'ne sırasıyla 40, 60 ve 75 li mesafededir (Yang, 1762, Tom. 5, s. 14a; Ek. 7). Bugün Müslüman Özerk Bölgesi olan Datong çevresine göre tasvir edilen dağlar, Haomen Vadisi'nin güneybatısı boyunca uzanmaktadır. Şu hâlde bugün kullanılan Daban Shan adı, Yanmai/Yangnü ile birlikte toplamda dört zirvesi olan bu dağlara verilmiştir. Dağ sırasının kuzeydoğusu boyunca Haomen/Xian Vadisi yer almaktadır. A-le-tan/Altın Dağ (Yanmai/Yangnü/Haomen) ile onun güneydoğusunda sıralanan üç A-er-tan/Altın Dağ vadiyi boydan boya sınırlar. Vadinin kuzeydoğusunu ise Xueshan (Karlı Dağlar) sınırlamaktadır. Etrafi dağlarla çevrili Haomen/Xian Vadisi geniş çayırlarıyla efsanedeki yüzlerce li alana yayılan "gür

³⁵ Kaynaklarda, farklı tarihlerde depremlerin yaşandığı ve "Haomen Dağı'nın yıkıldığı" görülmektedir ve "Haomen Dağı" ifadesi açıkça okunabilmektedir (Fang, 1974, s. 207, 900; Shen, Y., 1974, s. 995). Öyleyse, Yangnü ve Yanmai dışında A-le-tan/Altın Dağ'ın bir de Haomen adı vardır.

çayırılı düz alan 平壤茂草" tasvirine uymaktadır. Onu, güneybatısı boyunca sınırlayan "Altın Dağlar" ise dört zirveli bir sıradağdan oluşmaktadır ve bugünkü adı Daban Dağlarıdır.

XNFXZ Tom. 4, s. 12b'de karşımıza çıkan "A-er-tan/Altın Daban Kaynağı 阿爾探打坂泉", bugün kullanılan Daban adı ile A-er-tan/Altın adlarını yan yana getirmesi bakımından anlamlıdır. Nitekim "A-er-tan/Altın Irmak kaynağını A-le-tan/Altın Dağ'dan almaktadır" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a; Zhao E., 1927, Tom. 79; He, 1764, Tom. 412). Kuzeydoğudan gelerek Kuzey Vadi Irmağı'na dökülen "A-er-tan/Altın Daban Kaynağı" detayı, bu bağlantıyı desteklemektedir.

XNFXZ Tom. 4, s. 12b'deki "Altın'ın 阿爾探", diğer eserlerde karşımıza çıkan "A-le-tan 阿勒坦" ve "A-er-tan 阿爾坦" ile arasındaki yazım farkı göze çarpar. Lakin ilki ile ikincisi arasında iki im, üçüncüsü ile sadece son im farklı yazılmıştır. Bunların tamamının "altın" sözcüğünün ses karşılığı olduğu açıktır. Bu, "maden" in karşılığıdır; hepsi temelde "cevher" manasına gelir ve demircilik ve madencilikle ilişkilidir. XNFXZ'de son imin farklı olduğu bir yazım daha mevcuttur (阿爾炭). Bu ise, Daban dağ sırasının güneydoğudaki üç zirvesi olan A-er-tan/Altın Dağların adında geçer: Bu yazılıştaki diğerlerinden farklı olan son hece "tan 炭", "kömür" anlamındadır ve görsel imge, üstte "dağ 山", altında "işlenen kapalı alan 厂" ve içinde de "ateş 火" anahtarlarının toplamından oluşur.

XNFXZ'de; "Datong Mevzisi'nin 40 li güneydoğusunda A-er-tan Dağı vardır (阿爾炭山), A-er-tan Dağ'ın zirvesi [bunun] 20 li güneydoğusundadır; [onun] da 15 li güneydoğusunda Küçük A-er-tan Dağı vardır" denilmektedir (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a; Ek. 7). Yani A-er-tan/Altın Dağlar Datong Mevzisi'ne sırasıyla 40, 60 ve 75 li mesafededir. Eserin bir sonraki sayfasında ise, Yanmai Dağı için "Datong'un 60 li doğusundadır" der (Yang, 1762, Tom. 5, s. 15b; Ek. 8). Bu bilgi Yanmai/Yangnü Dağı'nı, üç zirveli A-er-tan/Altın Dağların kuzeyine konumlandırmakta ve A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olan A-le-tan/Altın Dağın, Yanmai Dağı olduğunu teyit etmektedir.

DQY TZ'de³⁶ "Kuzey Vadi Irmağı (Beichuan He 北川河)'nın yabancı [dildeki] adı A-er-tan/Altın Irmak'tır (阿爾坦河) der. [Altın Irmağın] kaynağı Xining sınırlarının dışında, 50 küsur li kuzeyde [yer alan] Altın (A-er-tan 阿爾坦山) Dağ'dır" denilmektedir (He, 1764, Tom. 197, s. 62a). Buna göre, Yangnü veya Yanmai adlarıyla bilinen dağın yöre halkı nezdinde "Altın Dağ" adıyla anıldığı tekrar görülür. Anlatının devamı şöyledir: "[Altın Irmak] güney [yönünde kıvrılarak] 150 küsur li akar [ve burada] Bu-hu-ke (Buka/Böke? 布呼克河) Irmağı vardır. [Bu-hu-ke ise] kuzeybatıdan 150 küsur li [boyunca] akıp gelir; iki küçük akarsu ile birleşip Kuzey Vadi Irmağı'na katılır. [Daha sonra birleşerek] tekrar güney [yönünde] 50 küsur li [daha] akarak Xining Kuzey Vadi sınırından içeri girerler. [Buradan] güneydoğuya [doğru] 80 küsur li [daha] akıp Xining Şehri'ne ulaşır. [Bu ırmak daha sonra] güneyde Sarı Irmağa katılır (He, 1764, Tom. 197, s. 62a).

Burada "Sarı Irmak" adıyla verilen akarsu Huang Irmağı olmalıdır. Huang Irmağı, Sarı Irmağın yukarı boyundaki ana kollardan biri olduğu için DQY TZ'deki bu kısımda Huang yerine Sarı Irmak adı kullanılmış olabilir. Nitekim Sarı Irmak adı içindeki "sarı: huang" ile Huang Irmağı'nın adı içindeki "huang 滄" eşseslidir. QSG içinde verilen ilgili kısımda aynı içerik karşımıza çıkmaktadır. Aradaki fark DQY TZ içinde, aynı bağlamda kuzeybatıdan gelen Bu-he-ke/Buka (?) Irmağı'na yer verilirken, QSG'da bundan söz edilmemiş olmasından ibarettir.³⁷ Buna göre de Xining İli'nin kuzeyinde akan ırmak Kuzey Vadi (Bei Chuan) Irmağı'dır; onun doğudan gelen kayağı ise A-er-tan/Altın Irmaktır. A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı ise A-le-tan/Altın Dağ'dadır.

³⁶ *Daqing Yitongzhi* 大清一統志 adlı eser, Mançu Dönemi'nde yazılan kapsamlı bir coğrafya eseridir. Bu eser üç defa gözden geçirilmiş ve 19. yüzyılın başında son kez olarak yayınlanmıştır. İlk çalışmalar 1686 yılında başlamıştır ve 1744 tarihli nüshası 342 tomardan oluşur. Sınır bölgelerindeki idari değişiklikler eserin gözden geçirilmesine sebep olmuş ve 1784 yılında 424 tomar uzunluğunda bir nüshası daha yayınlanmıştır. Son olarak nüfus ve mali yapıdaki değişim eserin yeniden ele alınmasına yol açmış ve 1842 yılında, bu defa 560 tomar olarak son halini almıştır (Ba, 1994, s. 672).

³⁷ QSG içinde, "Qinghai He-shuo-te 21 Sancağı 青海和碩特部二十一旗" başlığı altında yer alan Altın Irmak ve Altın Dağ hakkındaki bilgiler, bugün Datong Irmağı olarak bilinen ve bizim odaklandığımız Haomen Irmağı ile eşleştirilerek verilmemektedir. Yani Po-qiang Irmağı = Kuzey Vadi Irmağı = Altın Irmak dememektedir. Ancak eserdeki ilgili ifadeler Altın Irmak'tan hemen önce gelen kısımda yer almaktadır. O nedenle QSG'nin bu kısmı DQY TZ'dan aldığı düşünmek mantıklıdır zira kayıt kısaltılarak verilmiş ve Bu-he-ke (Buka?) Irmağı'na da yer verilmemiştir. Öte yandan *Shuidao Tigang* (SDTG) Poshui Suyu Irmağı = Kuzey Vadi Irmağı = Altın Irmak'ın özdeşliği açıkça ortaya koymuştur. Buradaki A-er-tan ya da A-le-tan Dağ adlarıyla karşımıza çıkan dağ sırası üç zirveden oluşmaktadır ve Haomen Vadisi'nin güneybatısında, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde konumlanmıştır. Bu Xining'in 90 li kuzeydoğusunda yer alan bugünkü Daban Dağ sırasının en kuzey zirvesine işaret eder. Bu adların kaynaklarda neden doğrudan eşleştirilmediğinin yanıtını tarih yazıcılığının perdeleme alışkanlıklarında aramak anlamlıdır.

Öte yandan A-er-tan veya A-le-tan/Altın Dağlar, sözcüğün Çince karşılığı olan da Jinshan/Altın Dağ ile konumu bakımından tam olarak eşleşmez. A-er-tan/Altın Dağlar (bugünkü Daban Dağları), Datong'un doğusundayken, Jinshan/Altın Dağ (bugünkü Niangniang Dağı) Datong'un güneybatısındadır. Nitekim yöre halkının Jinshan/Altın Dağ'ı, "Jie-tuo-la 結脫刺" adıyla andığı kaydedilmiştir (He, 1764, Tom. 97, s. 4a). Böylece Kokonor'un doğusundan Haomen/Xian Vadisi'ne kadar uzanan alanda hem Çince Jinshan adını taşıyan, üzeri düz ve bir de gölet bulunan Jinshan/Altın Dağ, hem A-er-tan/Altın Irmak'ın kaynağı olan A-le-tan (Yanmai/Yangnü) Altın Dağ, (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b) ve hem de A-er-tan/Altın Dağlar olarak anılan üç zirveli bir dağ sırası vardır (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a; Ek. 7). Bu dağların tamamı WJZY'nin sınırladığı alan içindedir.

DQYTZ içindeki bir başka tomarda, (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b'ye göre A-le-tan olan) A-er-tan Dağı ile Yangnü/Yanmai Dağı'nın aynı olduğunu, konum bakımından teyit eden bir diğer açıklama daha karşımıza çıkmaktadır. Buna göre A-er-tan/Altın Dağ, "Xining'in 90 li (yak. 45 km) kuzeydoğusundadır...³⁸" (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Ek. 9). Bu kaynakta belki de en önemli ayrıntı, cümlenin devamında verilmiştir: **"Söylendiğine göre bu dağdan altın (maden) çıkar; eski zamanlarda yabancılar [Türkler?] bu dağı işleyip açtıkları için (Altın Dağ) adı verilmiştir"** (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Tom. 197, s. 52a; Ek. 9).

Bu kayıtlar ışığında bugün Daban Dağları adıyla bilinen Altın Dağlar ve hemen yanı başında yer alan yüzlerce li genişliğindeki Haomen/Xian Vadisi görülebilmektedir. Dağlara "Altın Dağ" denmesinin sebebi burada madencilik yapılmış olması ve bu dağın "işlenerek açılmış" olmasıdır³⁹ (Ek. 9, Ek. 9b). Daha kuzeye gidildiğinde ise A-er-jin Dağları'nda (Altın Dağ/Ergin?) bugün Çin'in en zengin demir madenleri arasında sayılan madenler hâlâ işletilmektedir. Haomen/Xian Vadisi'nin hemen kuzeyinde de yine demircilikle ilişkilendirilen Shajin (Kum Altın) Dağı vardır. Bu bölgede birçok yer adında "altın" geçmektedir.

Şu hâlde "Ruru/Rouranların kölelerinin (i.e. Türkler) güneyinde yaşadığı Jinshan/Altın Dağ için WJZY ve TXJGLBS'deki tarif tutarlı ve mantıklıdır. *Tongdian* (TD) ve WXTK gibi eserlerde ilk dönem Göktürkler hakkında karşımıza çıkan

³⁸ "...dağ sırası doğuya yönelir [ve] Kuzey Vadi [yolundan] Haomen Irmağı'na varılır" cümlesi arada geçer (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Ek. 9). Buna göre Haomen/Xian Vadisi'ne sarp dağ geçitlerini geçerek ulaşıldığı ifade edilmektedir.

³⁹ Ming Devrinde de burada demir madenlerinin olduğu anlatılmaktadır: "...yöre halkının, Xining'in kuzeyindeki dağlarda madenlerin geniş ve iyi durumda olduğunu söylediği, madencilik ve demir döküm işlerini yapabildiklerini" anlatan ifadeler karşımıza çıkmaktadır (Yang, 1762, Tom. 35, s. 24).

"...Jinshan (Altın Dağ) Kenti'nde oturdular" ifadesi (Du, 1896, Tom. 202, s. 5a; Ma, 1748, Tom. 343, s. 1a; Luo M., 1755, Tom. 22, s. 32a) anlaşılır olmaktadır. Cen Zhongmian'in TPHYJ'de geçen "Gaochang, Xihe Jün'dür" açıklamasını görmemesi, *Tongdian*'de geçen "... Jinshan (Altın Dağ) Kenti'nde oturdular" ifadesindeki "kent/cheng" iminin "ekleme olduğu" yorumunu yapmasına neden olmuş görünür.⁴⁰ Oysa A-er-tan/Altın Dağlar'ın batısında ve Jinshan/Altın Dağ'ın doğusunda ayrıca bir de "Jincheng (Altın Kent) vardır: Eski kaynaklarda da az yer bulan bu "Altın Kent", SJZS içinde bugünkü Datong İlçesi'nin güneyindeki Changning Köyü'nün kuzeybatısında gösterilmektedir (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30b; Ek. 10a).⁴¹ Burası, A-er-tan/Altın Dağlar'ın kuzey zirvesi olan A-le-tan/Altın Dağın (Yanmai/Yangnü) güneybatı eteklerindedir.

Sonuç

Bizim için ilk akla soru, neden "altın" değil de, "a-le-tan/altan" adının kullanıldığı olacaktır. Bunun Moğolca olduğu, dolayısıyla Haomen-Xian Vadisi'ne sırtını veren dört zirveli A-er-tan/Altın Dağlar adının belki de Moğol Dönemi sonrasına tarihlenebileceği ve bu sebeple Göktürk türeyiş efsanesi ile bu yöreyi ilişkilendirmenin problemlili olacağı öne sürülebilir. Lakin eğer türeyiş efsanesi hakkında Altın Dağların konumuna işaret eden kaynak sadece Mançu Devri alimlerinden Gu Yanwu'nun eseri (TXJGLBS) olsaydı, bu, kabul edilebilir bir itiraz olurdu. Fakat *Wujing Zongyao* (WJZY) Moğol Dönemi öncesinde kaleme alınmış bir eserdir. *Wujing Zongyao*'nun tarih araştırmaları bakımından henüz hak ettiği ilgiyi görmediğini söylemekse mümkündür ve eser Türklerle ilgili olarak burada konu edilmeyen daha farklı ayrıntılara da yer vermektedir. Başka kaynaklarda yer almayan "Türk Vadisi" gibi hususlar ileri çalışmalara muhtaçtır.

Sui Shu ve *Zhou Shu*'daki Göktürk monografilerindeki çayırılık arazinin tasvirine uyan Haomen/Xian Vadisi, XNFXZ (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a) ve DQYTZ (He, 1764, Tom. 350, s. 13a)'ya göre sıradağ şeklinde sıralanmış olan Altın Dağlar'ın

⁴⁰ Jinshan Kenti için ilk akla gelen Lanzhou'dur. Lanzhou sınırlarında bugün de aynı adı taşıyan bir ilçe vardır. Fakat burada, Gaochang'ın bağlı olduğu Jincheng Jün, Haidong/Ledu çevresine işaret etmektedir. Altın Kent/Jin Cheng ise somut olarak Yanmai Dağı'nın güneybatısında, Changning'in ise kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu bölge arkeolojik bakımdan yayınlara konu olmamıştır.

⁴¹ TXJGLBS, "Changning Vadisi'nin, Kuzey Vadisi (Bei Chuan) olduğunu belirtir (Gu, 2012, Tom. 27, s. 59a). SJZS'da ise şu bilgiler vardır: "...Changning Suyu (Kuzey Vadi Irmağı) doğuya yönelir ve Yangnü Vadi Suyu (Altın Irmak) ona katılır. [Yangnü] Suyu, Yangnü kuzey dağından çıkar, iki kaynağı vardır ve ikisi de uzun uzun akar, kaynakları uzaktadır [ve] güneyde birleşir. Yangnü Dağı [eteklerinden] geçerken Yangnü Vadisi adını alır. Changning Köşkü'nün doğu kentinde doğu [ve] batı kapıları vardır. Kuzeydoğu köşesinde Jincheng (Altın Kent) yer alır" (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a-b; Ek. 10-10a). Şu hâlde Kuzey Vadi Irmağı'nın doğudan gelen kaynağı A-er-tan/Altın Irmak ile Yangnü de eşleşmektedir.

kuzeydoğusundadır. Bugün "Daban" adıyla bilinen Altın Daban Dağları'nın güneybatısında ise eski zamanlarda bir Altın Kent (Jin Cheng) kurulmuştur (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a). Yanmai/Yangnü Dağı ile birlikte toplamda dört zirvesi olan Altın Dağlar'ın kuzeyinden Altın Irmak çıkmaktadır (He, 1764, Tom. 197, s. 62a; Tom. 412; Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a; Zhao E., 1927, Tom. 79). Altın Irmağın kaynağı Altın Daban adıyla anılmıştır (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b) ve Altın Dağlara, eskiden yabancılar (fanren, Türkler?) bu dağı işleyip açtığı için "Altın" adı verilmiştir (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Tom. 197, s. 52a; Ek. 9). Ayrıca Altın Dağlar, SS ve ZS'de çelişkili görünen ifadeleri açıklayacak şekilde Gaochang'ın hem kuzeyinde hem de kuzeybatısında yer alır ve dağlar Xihai/Batı Denizi (Kokonor)'un doğusundadır. Bu vadi ve dağlar WJZY ve LDJGLBS'da verilen tarifin tam ortasındadır.

Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan vadi güneybatıda sırtını Altın (Daban) Dağları'na yaslar. Kaynaklarda bu dağlardaki "mağaralardan" söz edilmektedir; "ulaşılmaz" veya "derin" oldukları yazar ama herhangi birinin vadiye ulaşımının olduğu yönünde açık bilgiye rastlamadık. Lakin dört zirveden kuzeybatıdaki A-le-tan/Altın Dağ (Yanmai/Yangnü) ile onun güneydoğusundaki ilk A-er-tan/Altın Dağ zirvesi arasındaki bölgenin, vadiye ulaşım için yegane geçit olduğu kaynaklarda geçmektedir. XNFXZ'de, Haomen/Xian Vadisi ve çevresindeki eski yerleşim ve kalıntıların önemli bir kısmı için geçen "ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir" sözleri (Yang, 1762, Tom. 7, s. 18a), "bölge tarihi" olan eserin daha ayrıntılı ele alınma ihtiyacını göstermektedir. Eserde derlenen şiirler gibi, hususi metinler de incelemeye muhtaçtır. Bunun yanında, Altın Daban Dağları'nın kuzeybatıdaki zirvesi olan Yanmai/Yangnü Dağı'nın batısındaki Datong Müslüman Özerk Bölgesi'nin tarihini anlatan klasik eserler de incelenmeyi beklemektedir. Daha da önemlisi bölgenin arkeolojik geçmişi değerlendirilmeli ve hatta saha araştırması yapılmalıdır. Tibet Hızlı Treni vadinin içinden geçmektedir. Dolayısıyla burada kurtarma kazılarının olması beklenir. Fakat Çince basın kuruluşları gibi literatür de bu hususta sessizdir.

WJZY ve TXJGLBS'deki ilgili pasajın şaşırtıcı kısmı son cümlesidir: "Altın Dağ'ın güneybatısı eski Xue Yantuo (Sir Yuntluğ) toprağıdır". Buna karşın mevcut bilgimiz, Kokonor'u Xue Yantuoların (Sir Yuntluğ) etkin olduğu bir coğrafya olarak görmez. Ancak Kokonor, Türkistan'a komşudur ve sınır bölgeleri dağlıktır. Altın Daban Dağları'nın güneybatısındaki yer adları arasında "Sir Kut Dağı?" (Xi-la Ku-te Shan 西

喇苦特山), "Sir Kut Irmağı?" ve "Kök Sir?" (Ke-ke Xi-li) gibi isimler⁴² ayrıntılı incelenmelidir. Bu konuda, daha batıdaki Dulan Reshui anıt mezar buluntuları önemlidir (Bkz. Ek. 12, 13, 14).

Türkçesi "Kök Göl" anlamına gelen "Kokonor" yöresinin kültür köklerini yeniden düşündürecek nitelikte veri bulunmaktadır. WJZY ve TXJGLBS'de geçen cümleler, türeyiş destanı ile ilgili anlatılara yeni pencere açarken, *Sui Shu*'daki Jüqü-Göktürk köken ilişkisini teyit etmekte, bu sayede Hun-Türk bağlantısı anlaşılır hale getirmektedir. Jüqüler üzerinden Hun, Türk, Tuyü Hun ve Uygur (Gaoche) ilişkilerinin daha fazla ele alınabileceği görülmüştür. Bizce Göktürk öncesi olduğu gibi sonrasında da ittifaklar, dönürleşmenin ve kaynaşmanın derin olduğu eski Gaoche boylarıyla daha fazla yaşanmıştır. Burada, efsanelerin Ni-shi-du'ya atfettiği "yaz ve kış tanrılarının kızları ile evlilik" teması belki de, güneydeki Tuyü Hunlar (yaz?) ve kuzeyde, Turfan'daki Gaochelara (kış?) itaf edilmiştir. Efsaneye göre "oğulların dışarıdan kız getirip evlenmeleri" ve bundan sonra "yeni soyadları almaları" Göktürk boylarının ilk tasnifinin destansı bir anlatısı olmalıdır. Jüqülerin hem Kokonor'da Tuyü Hunlara hem de Turfan'da Gaochelara (?) sığındığı düşünülürse bu varsayım anlamsız olmaz. O halde belki de tarih içinde Türklere yurt olan "üç tarafı dağlarla çevrili vadi" Turfan'ın kuzeyindeyken, türeyiş destanında geçen "dört tarafı dağlarla çevrili" vadinin Gansu ile Kokonor arasında, Qilian Dağları'nın batısındaki Haomen/Xian Vadisi olabileceği görülmüştür. Öte yandan "Altın Dağ" adı Türklerin ayak bastığı her yerde bulunabilir. Çince klasik yazında da durum aynıdır. "Altın Dağ" gibi "Ak Dağ", "Kara Dağ", "Yıldız Dağı" ve diğerleri de Sibiry'a'dan Anadolu'ya Asya boyunca karşımıza çıkar: gerçek hayatta olduğu gibi efsanelerde yaşarlar.

Kaynakça

- Ba, Z. 巴兆祥 (1994). *Chongxiu Da-Qing Yitong Zhi* 重修大清一統志. Zhou Gucheng 周谷城, ed. *Zhongguo Xueshu Mingzhu Tiyaoyao* 中國學術名著提要 (içinde). *Lishi* 歷史. Shanghai: Fudan Daxue Chubanshe.
- Cen, Z. 岑仲勉 (2004). *Tujüe Jishi* 突厥集史. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Cui, H. 崔鴻 (1777). *Shiliu Guo Chunqiu* 十六國春秋 (SLGCQ). Pekin: Siku Quanshu.
- Chu, D. 儲大文 (1874). *Cunyanlou Wenji* 存研樓文集 (CYLWJ). Pekin: Siku Quanshu.

⁴² He, 1764, Tom. 420.

- Ding, W. 丁文江 (1934). *Zhonghua Minguo Xin Ditu* 中华民国新地图 (ZHMGXDT). Shanghai: Shenbao Guan - Zhonghua Shuju.
- Du, Y. 杜佑 (1896). *Tongdian* 通典 (TD). Zhejiang: Zhejiang Shuju.
- Gu, Y. 顧炎武 (2012). *Tianxia Jünguo Libing Shu* 天下郡國利病書 (TXJGLBS). Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe.
- Golden. P. B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. (2014). *Türk Tarihinden İzler I*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Fang, X. 房玄齡 (1974). *Jin Shu* 晋书 (JS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Gu, Z. 顧祖禹 (2005). *Dushi Fangyü Jiyao* 讀史方輿紀要 (DSFYJY). Pekin: Zhonghua Shuju.
- He, S. 和珅 (1764). *Qinding Daqing Yitongzhi* 欽定大清一統志 (DQY TZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Ji, Y. 紀昀 (1782). *Heyuan Jilüe* 河源紀畧 (HYJL). Pekin: Siku Quanshu.
- Kirilen, G. (2021). *Göktürklere Kalan Miras*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kirilen, M. (2020). Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Defin. A. M. Dünder ve G. Kirilen (Ed.), *APAM Çin Çalışmaları-I* içinde (s. 255-279). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No. 674.
- Le, S. 樂史 (1781). *Taiping Huanyu Ji* 太平寰宇記 (TPHYJ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, Da. 酈道元 (1779). *Shuijingzhu* 水經注 (SJZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, D. 李迪 (1781). *Gansu Tongzhi* 甘肅通志 (GSTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, F. 李昉 (1995). *Taiping Yulan* 太平御覽 (TPYL). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Li, J. 李吉甫 (1879). *Yuanhe Junxianzhi* 元和郡縣志 (YHJXZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, Y. 李延壽 (1975). *Bei Shi* 北史 (BS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Liang
- Linghu D. 令狐德棻 (1988). *Zhou Shu* 周書 (ZS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Liu, M. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. (E. Kayaoğlu, D. Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Liu, X. 劉昫 (1988). *Jiu Tang Shu* 舊唐書 (JTS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Luo, M. 羅泌 (1755). *Lushi* 路史 (LS). Pekin: Siku Quanshu.
- Luo, X. 羅新 (2006). *Zishuo Dunyugu Qiren* 再說噉欲谷其人 (Tonyukuk Üzerine) *Wenshi* 文史. 76.2006 /3.
- Ma, D. 馬端臨 (1748). *Wenxian Tongkao* 文獻通考 (WXTK). Pekin: Siku Quanshu.
- Otkan, P., (1974). *MS IV Yüzyılda Hunların Önderliğinde Çin'de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketi'nin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Qi, Z. 齊召南 (1781). *Shuidao Tigang* 水道提綱 (SDTG). Pekin: Siku Quanshu.
- Qian, L. 乾隆 (1767). *Huangchao Tongzhi* 皇朝通志 (HCTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Shen, B. 沈炳巽 (1778). *Shuijingzhu Jishi Dinghua* 水經注集釋訂訛 (SJZJSDH). Pekin: Siku Quanshu.
- Shen, Y. (1974). *Song Shu* 宋書 (SoS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Sinor, D. (der.) (2014). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sima, G. 司馬光 (1956). *Zizhi Tongjian* (ZZTJ). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wang, Q. 王欽若 (1755). *Cefu Yuangui* 冊府元龜 (CFYG). Pekin: Siku Quanshu.
- Wang, Y. 王應麟 (1755). *Yühai* 玉海 (YH). Pekin: Siku Quanshu.
- Wei, S. 魏收 (1974). *Wei Shu* 魏書 (WS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wei, Z. 魏徵 (1988). *Sui Shu* 隋書 (SS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Xiao, Z. 蕭子顯 (1972), *Nan Qi Shu* 南齊書, (NQS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Xue, Z. 薛宗正 (1992). *Tujue Shi* 突厥史 (Göktürk Tarihi). Pekin: Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe.
- Yang, Y. 楊應琚 (1762). *Xining Fu Xinzhi* 西寧府新志 (XNFXZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Ying J. 英廉 ve Zhuan, H. 傅恒 (1777). *Xiyu Tuzhi* 西域圖志 (XYTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Zeng, G. 曾公亮 (1781). *Wujing Zongyao* 武經總要 (WJZY). Pekin: Siku Quanshu.

Zhang, S. 张生寅 ve Du C. 杜常顺 (2014), *Qinghai Lishi* 青海历史. Pekin: Renmin Chubanshe.

Zhang, T. 张廷玉 (1974). *Ming Tarihi* 明史 (MS). Pekin: Zhonghua Shuju.

Zhao, E. 趙爾巽 (1927). *Qinshigao* 清史稿 (QSG). Pekin.

Zhao, Y. 趙一清 (1781). *Shuijingzhu Shi* 水經注釋 (SJZYS). Pekin: Siku Quanshu.

Zheng, Q. 鄭樵 (1958). *Tongzhi* 通志 (TZ), Taipei: Xin Shuju Kanben.

Summary

In Chinese classical history sources, emergence of the Tujüe has always been an interesting topic for including symbolic connotations such as "she wolf", "cave" and the "golden mountain/Jin shan". As in *Suishu* and *Zhou Shu* and in the other widely read sources we see limited explanation on whether the accounts should be understood with actual meanings or as some fragmental remnants of mythological tales. In both circumstances, we only have few keywords to evaluate them. So the background of the Tujue remains obscure for not being able to identify the terminology. In this paper we aim to investigate the Jinshan/Golden Mountain problem once again by bringing in two unnoticed accounts from *Wujing Zongyao* (WJZY) and *Tianxia Junguo Libing Shu* (TXJGLBS).

The passages regarding "the emergence", while the other Chinese sources seem to mainly derive from *Zhou Shu* (ZS) and *Sui Shu* (SS), basically point to several different geographical locations. However, even in the basic records, which have been widely studied several times by different historians, problem of "the origin" remains mysterious and the basic narratives give the impression that they are a mere collection of different sayings from different sources. In particular, it is not clearly shown where the earliest events took place, and the distance between "Pingliang" at the beginning of the narrative in *Sui Shu* and the "Gaochang Guo (Turfan)" identification in *Zhou Shu* (ZS) casts a shadow upon the credibility of the original narratives. The key word here is Golden Mountain (Jinshan 金山), and in almost all literature it is accepted that Golden Mountain is located in the north of Turfan.

Since Edouard Chavannes and Liu Mau-tsai, it has been accepted that Jinshan/Golden Mountain should be in Altai Mountains, Gaochang is Turfan/Qocho, and the Western Sea is the Bostan Lake, so the early events described in the legend took place in Xinjiang and in Mongolia.

Cen Zhongmian (1855-1961), in his *Tujue Jishi* gave the records regarding the "emergence" in *Zhou Shu* and *Sui Shu*, but did not annotate the place names Jinshan/Golden Mountain, Gaochang and Xihai/West Sea. However, on page 528 of his work, he gave the statements in the relevant section of *Tongdian* (TD) and compared it with other works. Then he stated that the character "cheng/city 城" in the original sentence; "...They lived in the Golden Mountain City (Jinshan Cheng) for generations..." should be an addition.

While reading the *Tianxia Junguo Libingshu* (天下郡國利病書) written by Gu Yanwu (1613-1682) we encountered a passage which gives a detailed description on the place of the Golden Mountain where the early Türks emerged. Sentences about Jinshan/Golden Mountain (金山) also appear in *Wujing Zongyao* (WJZY) with minor differences. Since being the later in time it is quite reasonable to think that Gu Yanwu (1613-1682) had quoted from WJZY. These sentences may open a new window into the problem of "Golden Mountain" and the "valley surrounded by mountains on four sides" where the Türks have emerged according to the Göktürk Monographies in *Sui Shu* and *Zhou Shu*. Sentences in WJZY and TXJGLBS reads as:

"Golden Mountain [is in the] west [of] Hui Province, east [of] Qinghai (Kokonor), south [of] Gan Province [and] north [of] Mian Valley. The slaves of the Ruru have dwelt on the southern [slopes of the] Golden Mountain [for] generation[s]. The southwest [of this] mountain [is the] ancient land [of the] Xue Yantuo[s]." This narrative makes us rethink the cultural roots of Kokonor plateau. The sentences in WJZY and TXJGLBS open a new window into the narratives about the "emergence of the Türks". Thus we may confirm the "Jüqū-Türk identity" which was formerly mentioned in *Sui Shu* and hence the Hun-Türk ethnical connection becomes explainable. So the pre-Göktürk, Tuyü Hun and Gaochang relations calls for reconsideration and further investigations. In sum, we have two valleys; the "valley surrounded by mountains on three sides", which has been the homeland of the Türks throughout history, is to the north of Turfan. But the "Ergenekon Valley" which is "surrounded by mountains on four sides" mentioned in the legend, may be the Haomen/Xian Valley located to the east of Kokonor.

Kısaltma ve Ekler

akt.	Aktaran
BS:	Bei Shi 北史(Kuzey Tarihi)
CFYG:	Cefu Yuangui 冊府元龜
CYLWJ:	Cunyanlou Wenji 存研樓文集
DSFYJY:	Dushi Fangyu Jiyao 讀史方輿紀要
DQY TZ:	Daqing Yitong Zhi 欽定大清一統志
GSTZ:	Gansu Tongzhi 甘肅通志
HCTZ:	Huangchao Tongzhi 皇朝通志
HYJL:	Heyuan Jilüe 河源紀畧
hrt:	Harita
JS:	Jin Shu 晋书
JTS:	Jiu Tang Shu 舊唐書 (Eski Tang Tarihi)
LS	Lu Shi 路史
MS:	Mingshi 明史 (Ming Tarihi)
NQS:	Nan Qi Shu 南齊書 (Güney Qi Tarihi, 479-502)
oku:	Okunuşu
sal:	Saltanat Dönemi
SDTG:	Shuidao Tigang 水道提綱
SLGCQ	Shiliu Guo Chunqiu 十六國春秋
SJZ:	Shuijingzhu 水經注
SJZJSDH:	Shuijingzhu Jishi Dinghua 水經注集釋訂訛
SJZYS:	Shuijingzhu Shi 水經注釋
SS:	Sui Shu 隋書(Sui Kayıtları)
SoS:	Song Shu 宋書
TD:	Tongdian 通典
Tom:	Tomar 卷
TPHYJ:	Taiping Huanyuji 太平寰宇記
TPYL:	Taiping Yulan 太平御覽
TXJGLBS:	Tianxia Jünguo Libing Shu 天下郡國利病書
TZ:	Tongzhi 通志
QSG:	Qingshigao 清史稿
XNFXZ	Xining Fu Xinzhi 西寧府新志

XYTZ:	Xiyu Tuzhi 西域圖志
WJZY:	Wujing Zongyao 武經總要
WS:	Wei Tarihi 魏書
WXTK:	Wenxian Tongkao 文獻通考
yak:	yaklaşık
YH:	Yühai 玉海
YHJXZ:	Yuanhe Jünxian Zhi 元和郡縣志
ZHMGXDT:	Zhonghua Minguo Xin Ditu 中华民国新地图 (1934 Tarihli Atlas)
ZS:	Zhou Shu 周書
ZZTJ:	Zizhi Tongjian 資治通鑑

Ekler:

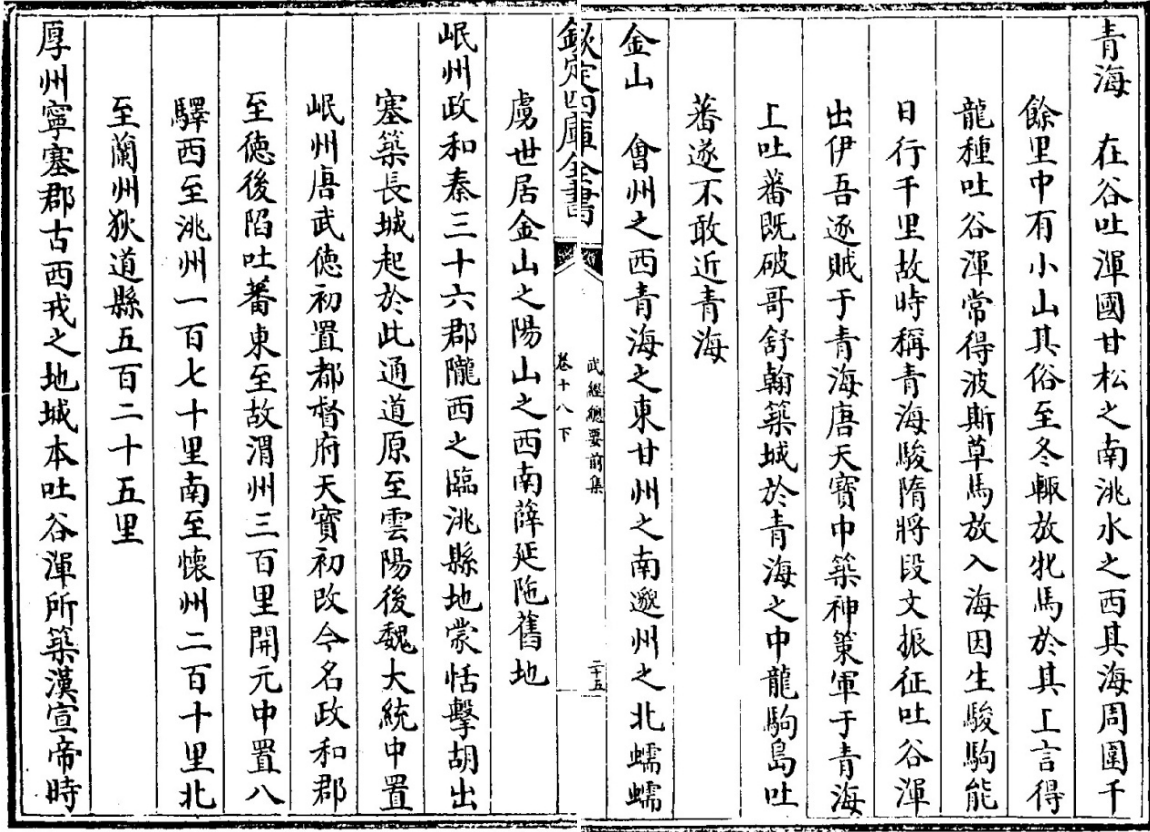
者皆路由高昌國注交河郡○犄角相接今高昌內務遣使迎引蠕蠕既與吞谷渾路絕姦勢亦危于鄉披蕃便有所益行途經由宜得供俟不得令羣小壅塞王人彌俄突又被蠕蠕主伏國戰于蒲類海北大敗明帝初彌俄突又被蠕蠕主醜奴大敗殺之弟越居靜帝時為兄子北適所殺越居子去賓自蠕蠕奔後魏封為高車王拜肆州刺史死於鄴至隋有突厥失國即後魏之高車國焉

姓阿史那後魏太武滅祖渠氏祖渠處都姑藏謂之北京為魏所滅阿史那以五百家奔蠕蠕代居金山工于鐵作金山狀如兜鍪為突厥因以為號或云其先國于西海之上為隣國所滅男女無少長盡殺之有一兒年且十歲以其小不忍殺之乃則足斷背棄于大澤中有牝狼每啣肉至其所此兒因食之得以不死其後遂與狼交狼有孕馬因負置於西海之東止於山上其山在高昌西北注高昌今西河郡○下有洞穴狼入其中

Ek. 1a-b: TPHYJ'de İlgili Kısım.

TPHYJ 194. Tomarda, "Gaochang: Xihe Jün (s. 10a: Ek.1a: Solda)" ve "Gaochang Guo (Turfan): Jiaohe Jün (s.7a: Ek.1b: Sağda)" ayrımı açıkça görülmektedir.

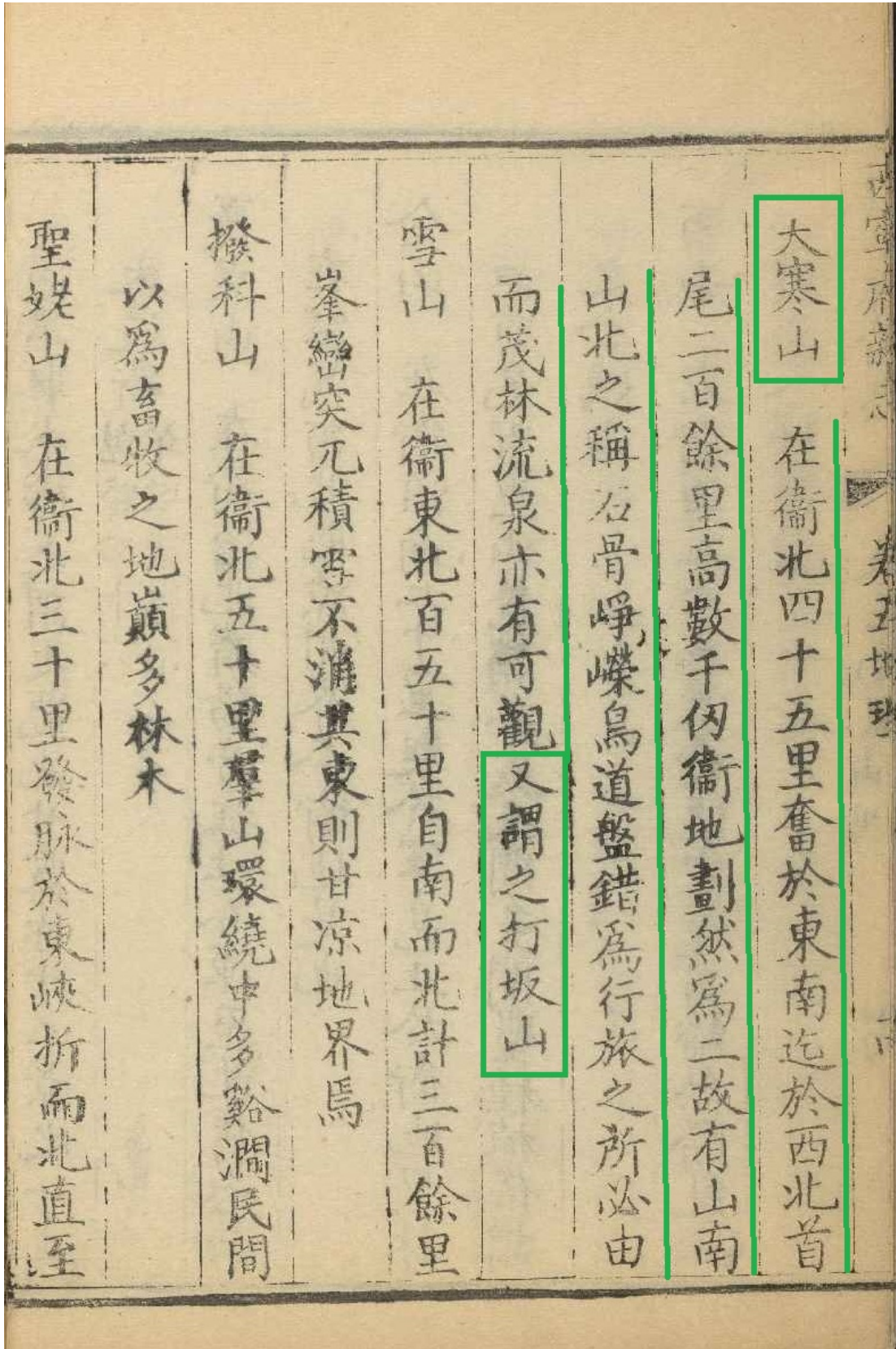
Ek.- 3: WJZY'da İlgili Kısım

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan Vilayeti'nin güneyi [ve] Mian Vilayeti'nin (Vadisi'nin) kuzeyindeki [bir bölgede yer alır]. Ruruların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güney [yamaçlarında] oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b).

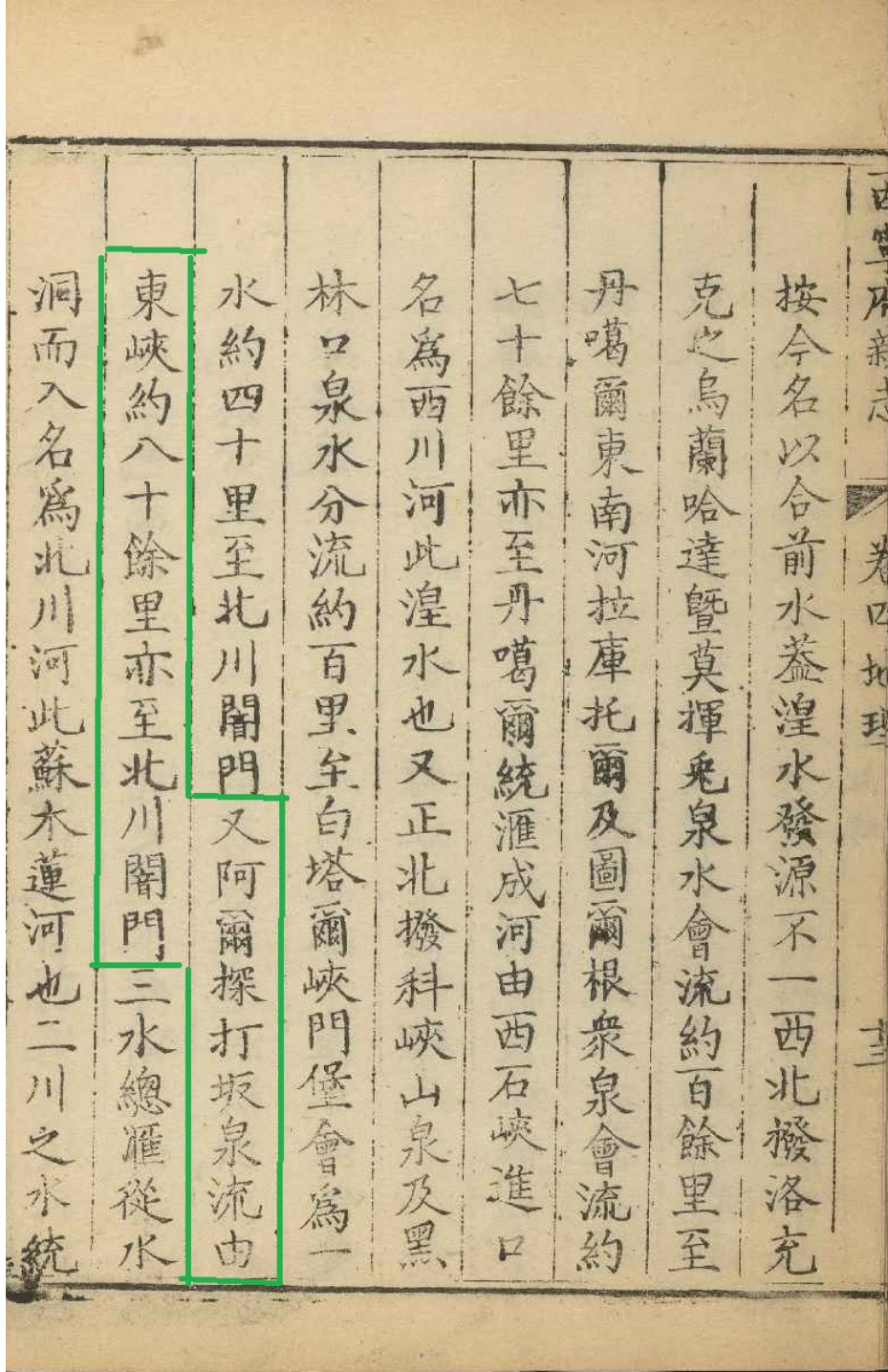
上言得龍種吐谷渾帶得波斯馬放入海因生駒
 駒能日行千里故稱青海驄隋將段文振征吐谷渾出
 伊吾遂賊于青海唐天寶中築神威軍于青海上吐
 蕃攻破哥舒翰築城于青海之中龍駒盛吐蕃遂不
 敢進
 金山 會州之西青海之東甘肅之南越川之北孺人
 青海 唐世君金山之陽山之西南薛延陀舊地
 岷州和政郡 秦隴西郡之臨洮縣地蒙恬擊胡出
 塞築長城起于此迤道九原至雲陽
 後魏大統中置岷州唐武德初置都督府天寶初改名
 和政郡至德後陷于虜東至故渭州三百里開元中置
 八驛西至洮州一百七十里南至懷安二
 百五十里北至蘭州狄道縣五百二十里
 文州陰平郡 古氐羌之地漢開西南夷置陰平道
 屬武都郡西魏置文州西至龍州

Ek. 4: TXJGLBS

"Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan'ın güneyi [ve] Mian
 Vadisi'nin kuzeyindedir. Ru insanların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde
 oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır" (Gu, 2012, Tom. 26, s. 43a;
 2012, c.4, s. 2071). WJZY'yi tekrar eden kayıt, öncesi ve sonrasıyla aynı bilgilere yer veriyor.

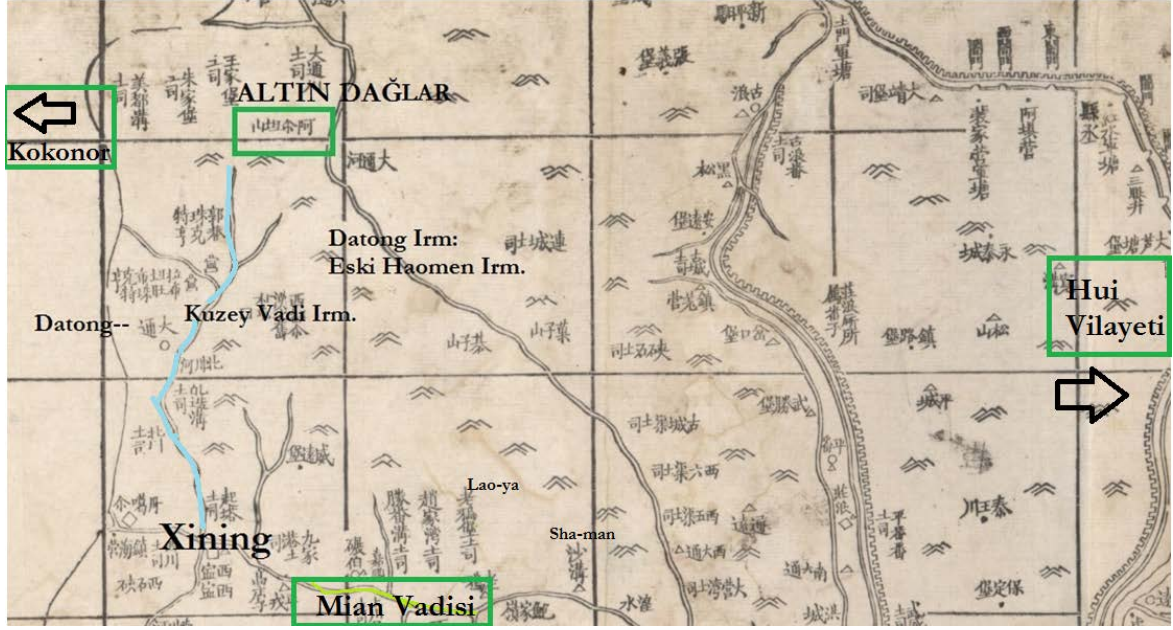

Ek. 5: XNFXZ'da Daban Dağlarının aynı zamanda Dahan adıyla anıldığına ilişkin kayıt.

Ek. 5b: XNFXZ'da "A-er-tan (Altın) Daban Kaynağı'ndan [gelen Altın Irmak], doğudan 80 li akarak Kuzey Vadi Irmağı'na katılır" cümlesi (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b), SDTG'de geçen "Altın Irmak, Altın Dağ'dan çıkmaktadır" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b) cümlesi ile birlikte bugünkü Daban Dağları adının aynı zamanda Altın Dağlar olduğunu teyit eder. Bugün bu dağ sırasının adı içindeki "Altın" unutulmuş ve sadece Daban Dağları adı kalmış görünür.

Ek. 17: *Gansu Quantu*'da, Haomen (Datong) Irmağı'nın güneybatısında A-er-tan Shan 阿尔坦山 : Altın Dağlar. (Modern perspektif, üst taraf kuzey). (Kaynak: https://www.sohu.com/a/432992694_120594455) (Gör.Tar. 14.07.2024).

Ek. 17b: *Gansu Quantu*: WJZY'nin sağladığı çerçevede kuzeyde Gan Vilayeti için Zhangye merkez ile Hui Vilayeti, Kokonor Gölü ve Mian Vadisi'nin kesişim alanında, A-er-tan/Altın Dağlar ve Datong (Haomen/Xian) Vadisi görünüyor. (Kaynak: https://www.sohu.com/a/432992694_120594455) (Gör.Tar. 14.07.2024)

Ek.6a: TPHYJ'ye göre türeyiş efsanesinde anlatılan çayırılık 300 li'den daha geniş bir alana yayılmıştır (Le, 1781, 194, s. 10b). Bu, 150 kilometreden daha büyük olduğu anlamına gelir. Bugün Haomen/Xian Vadisi'nin kapladığı alan ise yaklaşık olarak 170 km²'dir. Google Haritalar: (Gör. Tar. 09.07.2024)

Ek.6b: Sui Shu (SS) ve Zhou Shu'ya göre çayırılık alan dört taraftan dağlarla kuşatılmıştır. Haomen/Xian Vadisi bu tarife uymaktadır. Google Haritalar (Gör. Tar. 15.07.2024).

Ek.6c: 1934 Tarihli Atlas'ta Qinghai/Kokonor

WJZY'nin çizdiği çerçeveye göre, batıda Kokonor, doğuda Hui Vilayeti, kuzeyde Gan Vilayet sınırı ve güneyde ise Mian Vadisi'nin arasında kalan bölgede A-er-tan/Altın Dağlar bulunmaktadır. Bugün Daban Dağları olarak anılan dağ sırasının kuzeybatı zirvesi Yanmai/Yangnü/Haomen veya A-le-tan/Altın Dağ adıyla anılır. Kuzeybatı- güneydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının en güneydeki zirve, XNFXZ'da "Küçük Altın Dağ" adıyla kaydedilmiştir. "Küçük A-er-tan/Altın Dağ", Jüqü Anzhou'nun yerleştiği Ledu'nun 25 km. kadar kuzeyindedir (1934 Tarihli Atlas Harita No. 21).

Kuş uçuşu yaklaşık mesafeler:

Lanzhou - A-er-tan/Altın Dağlar 125 km.

Jüqü Anzhou'nun amiri olduğu Ledu (Haidong) - Haomen Vadisi yaklaşık 130 km.

Jüqü Mujian'in idari merkezi Wuwei - Haomen Vadisi arası yaklaşık 100 km. Honggu (Gaochang?) - Küçük Altın Dağ yaklaşık 60 km.

Xining - Yanmai (A-le-tan Dağ) arası yaklaşık 60 km.

Datong - Yanmai (A-le-tan Dağ) arası yaklaşık 30 km.

Dulan Anıt Mezarları - Haomen 325 km.

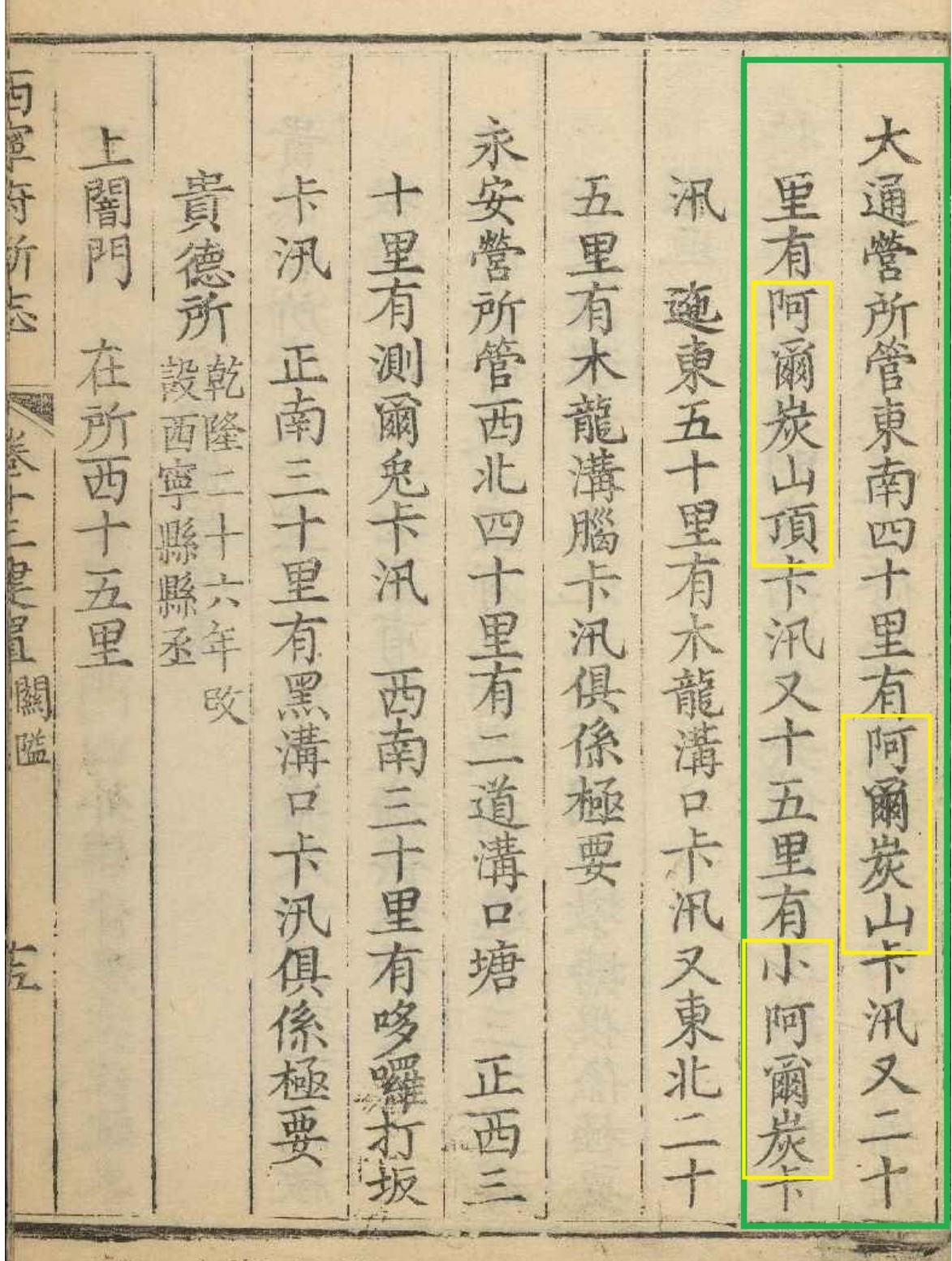
Kokonor Gölü - Haomen Vadisi yaklaşık 100 km.

Turfan - Haomen Vadisi yaklaşık 1000 km.

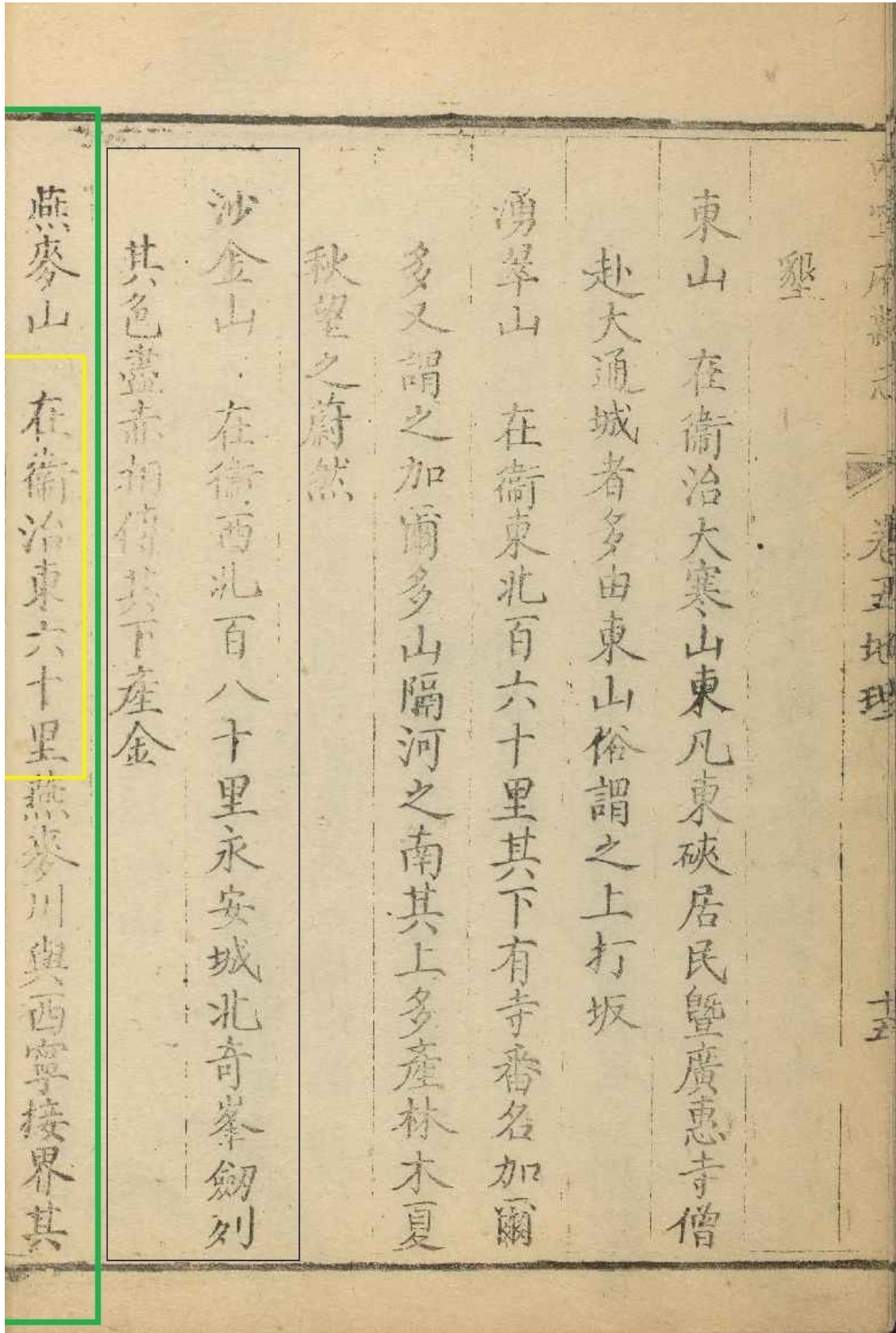
Altın Daban Dağları - Altay Dağları yaklaşık 1500 km.

Bugünkü Pingliang - Turfan yaklaşık 1600 km.

Bugünkü Pingliang - Ledu yaklaşık 400 km.

Ek. 7: XNFZ'ya göre Datong'un güneydoğusunda 40, 60 ve 75 li mesafede bulunan A-er-tan/Altın Dağların üç zirvesi ile ilgili kayıt (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a).

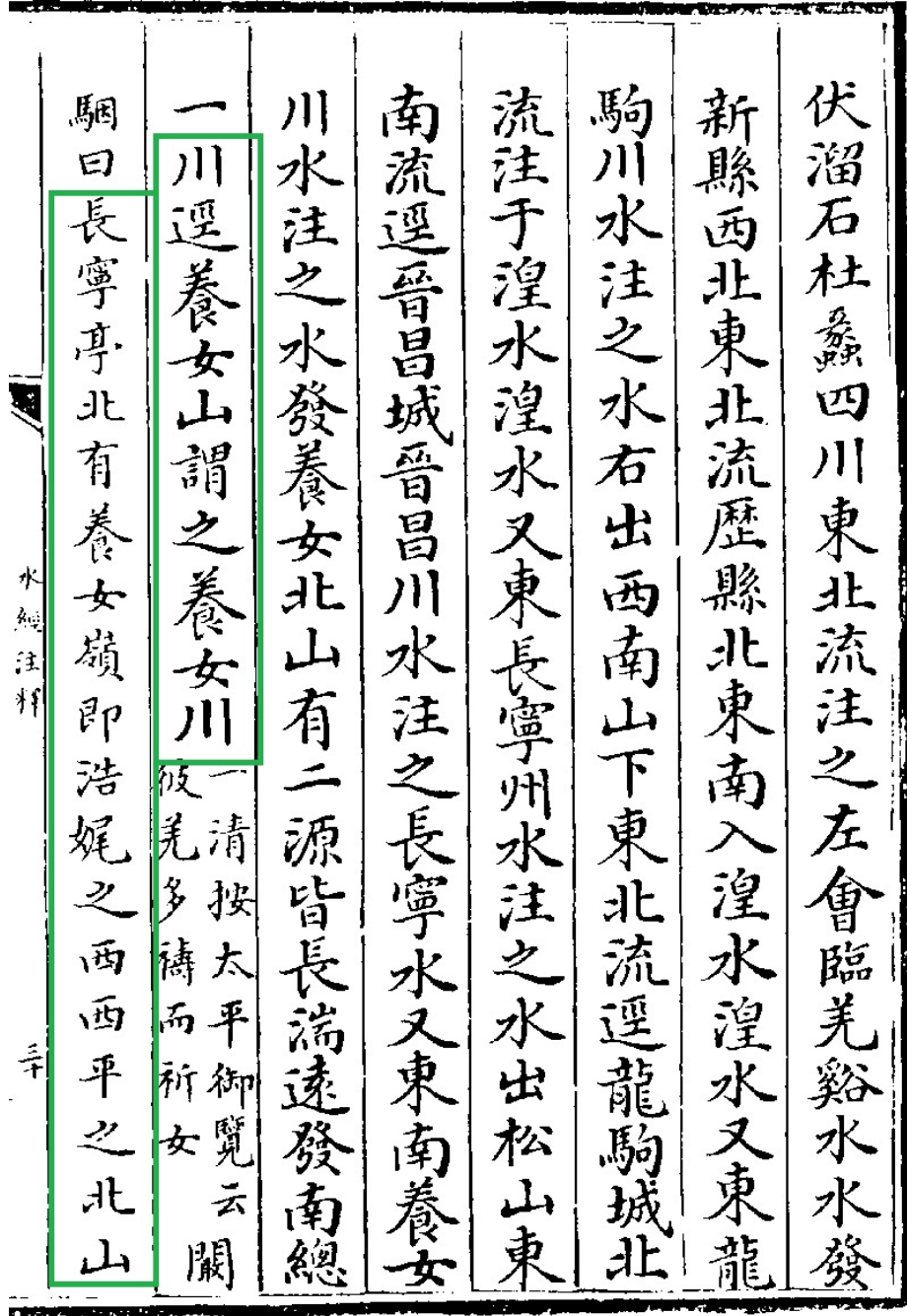
Ek.8: XNFZ'ya göre Yanmai Dağı Datong İdaresi'nin 60 li (yak. 30 km.) doğusundadır (Yang, 1762, Tom. 5, s. 15b). Ayrıca Bkz. 1934 Tarihli Harita Ek. 6c.

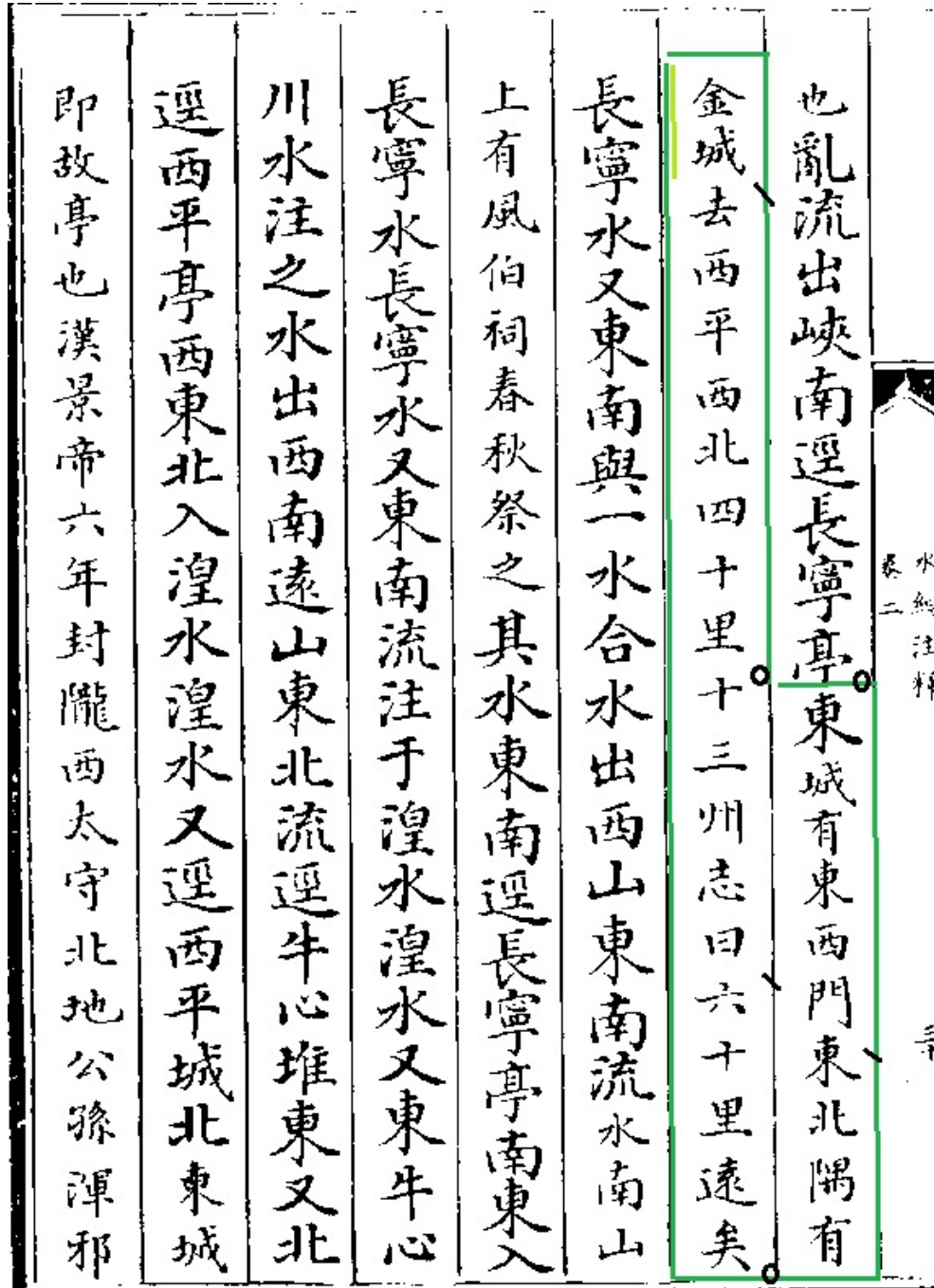

Ek.9b: DQY TZ Tom. 350'de de A-er-tan/Altın Dağ için aynı ifade mevcut: Söylendiğine göre bu dağdan altın (demir?) çıkar; eski zamanlarda yabancılar (Türkler?) bu dağı işleyip açtıkları için bu adı almıştır" (He, 1764, Tom. 350).

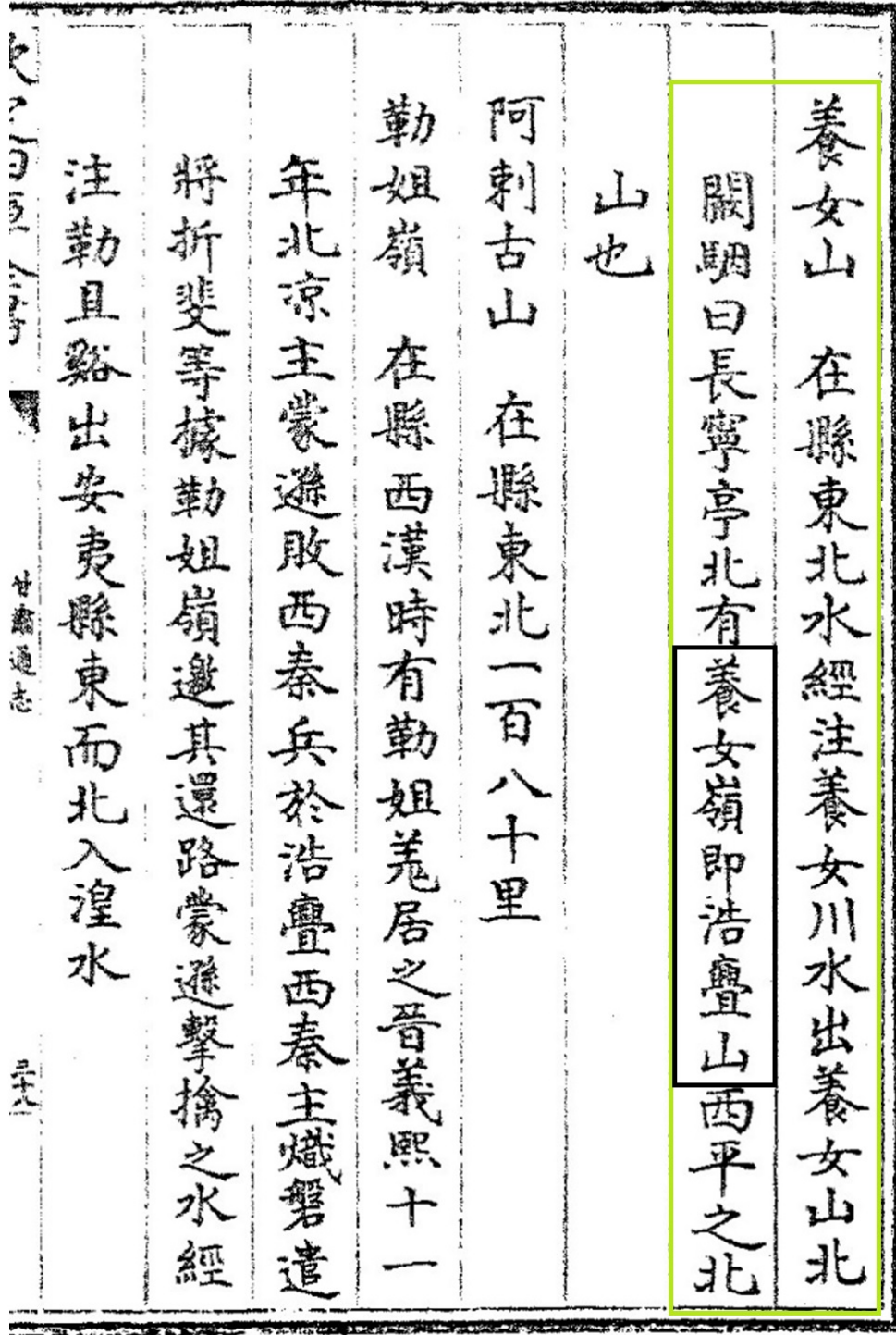

Ek 10: *Shuijingzhu Shi* (SJZS)'da "(Altın Irmak) Yangnü Dağı'ndan geçerken Yangnü Vadisi adını alır" der. Eklenen notta diğer eserlerde de geçen ancak im eksikliği nedeniyle açıkça anlaşılamayan bir husus açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre, eskiden Changning Köşkü'nün kuzeyinde Yangnü Zirvesi vardır; bu Haomen'in batısındaki dağdır..." denilmektedir. Burada bir de Jincheng/Altın Kent vardır. Bu kent, bugünkü Daban olan A-er-tan/Altın Dağların batısında ve bugünkü Niangniang Dağı olan Jinshan/Altın Dağ'ın ise hemen doğusundadır (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a).

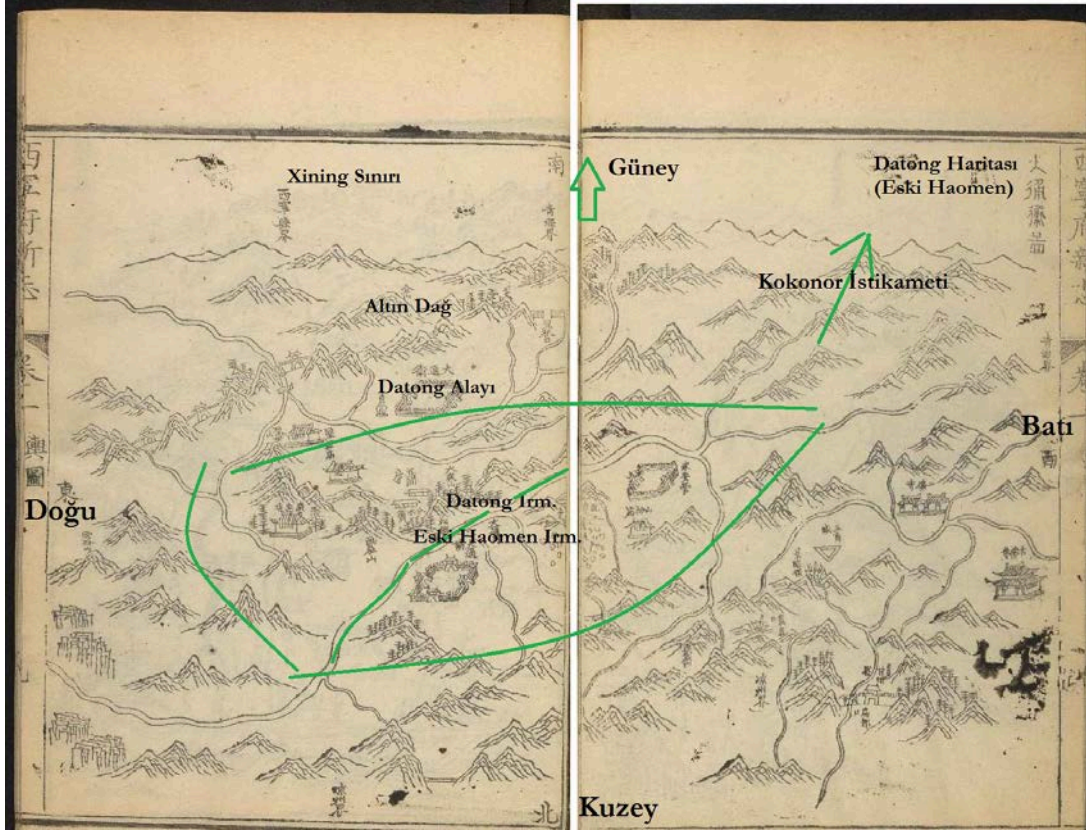
Ek 10a: SJZS'ya göre "Altın Kent (Jincheng), Eskiden Changning Köşkü adıyla bilinen bugünkü Changning Köyü'nün kuzey batısında 40 li mesafededir" (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30b). Bu kent, bugünkü adı Daban olan A-er-tan/Altın Dağların batısında, Yanmai (Yangnü/Haomen) ya da A-le-tan adlarıyla bilinen Altın Dağın güneybatı eteklerinin aşağısında gösterilmektedir.

Ek. 11: *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ), Yangnü Zirvesi'nin Haomen Dağı olduğunu gösteren kayıt. Yangnü veya Yanmai adıyla anılan A-er-tan/Altın Dağların kuzeyindeki zirve (Li D., 1781, Tom. 6, s. 38a).

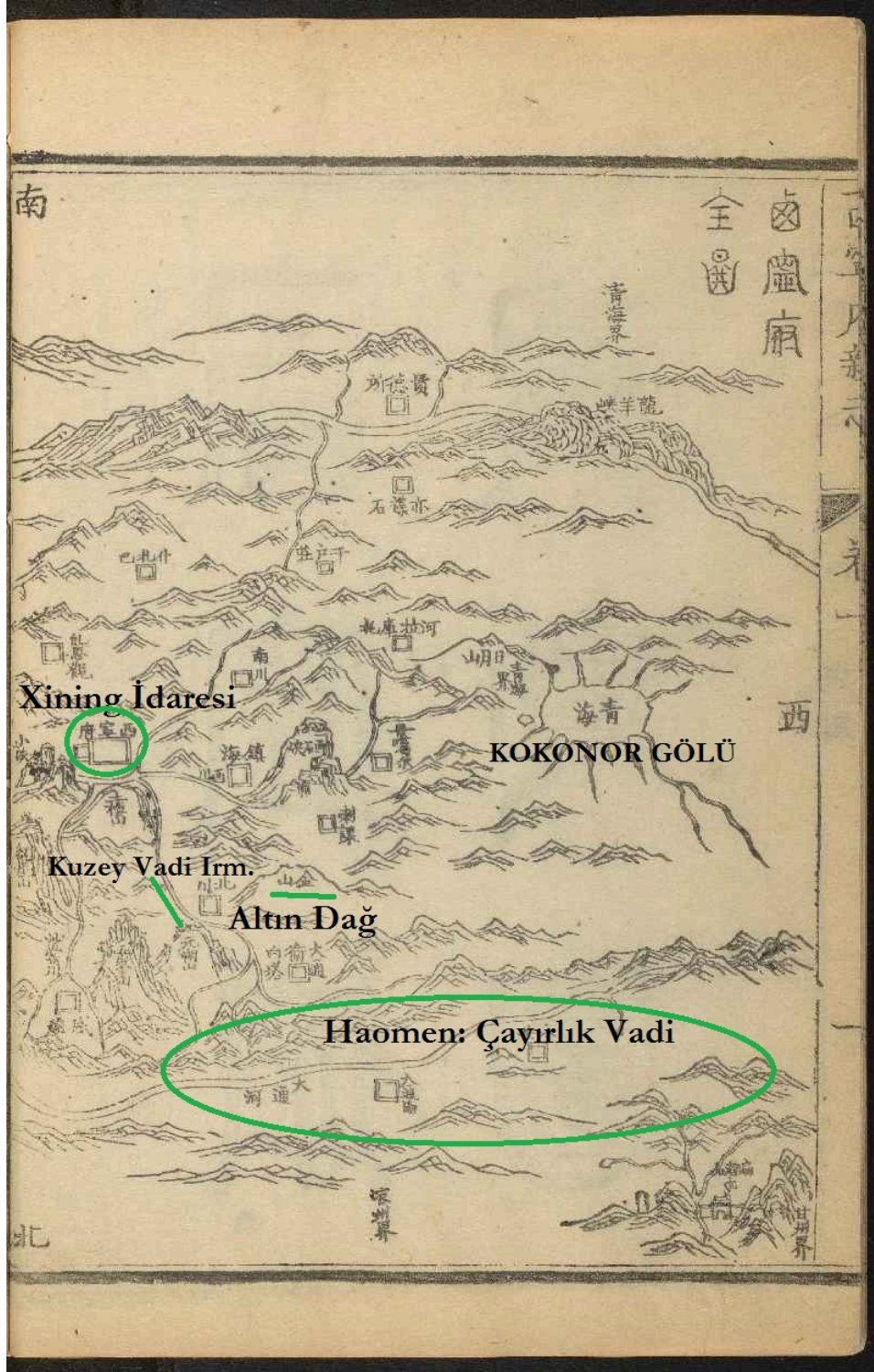
Ek. 12, 13 ve 14: Kokonor Gölü'nün 100 km. kadar batısında, Altın Daban Dağlarına kuş uçuşu 300 küsur km. mesafedeki Dulan Reshui Xuewei anıtsal mezar alanında bulunan altın plaka örnekleri. Dulan buluntuları, WJZY'daki ilgili pasajda geçen, "Altın Dağın güneybatısı Xue Yantuo (Sir Yuntluların) eski toprağıdır" tanımına uygun örnekler sergiler. Dulan'ın eski adı Tulun'dur, Chebi Kağan'ın buraya geldiğini biliyoruz. Mezarlıktaki sınırlı buluntular Tuyü Hunlar ile ilişkilendirilmektedir. Bine yakın mezardan oluşan kompleksin arkeolojik bulguları mezar sayısına kıyasla sınırlıdır. Yine de bulgular Türk kültürü bakımından incelenmeyi hak eder niteliktedir (Ekran Görüntüsü: CCTV 10, Tansuo Faxian Documentary; Gör. Tar. 02.14.2023).

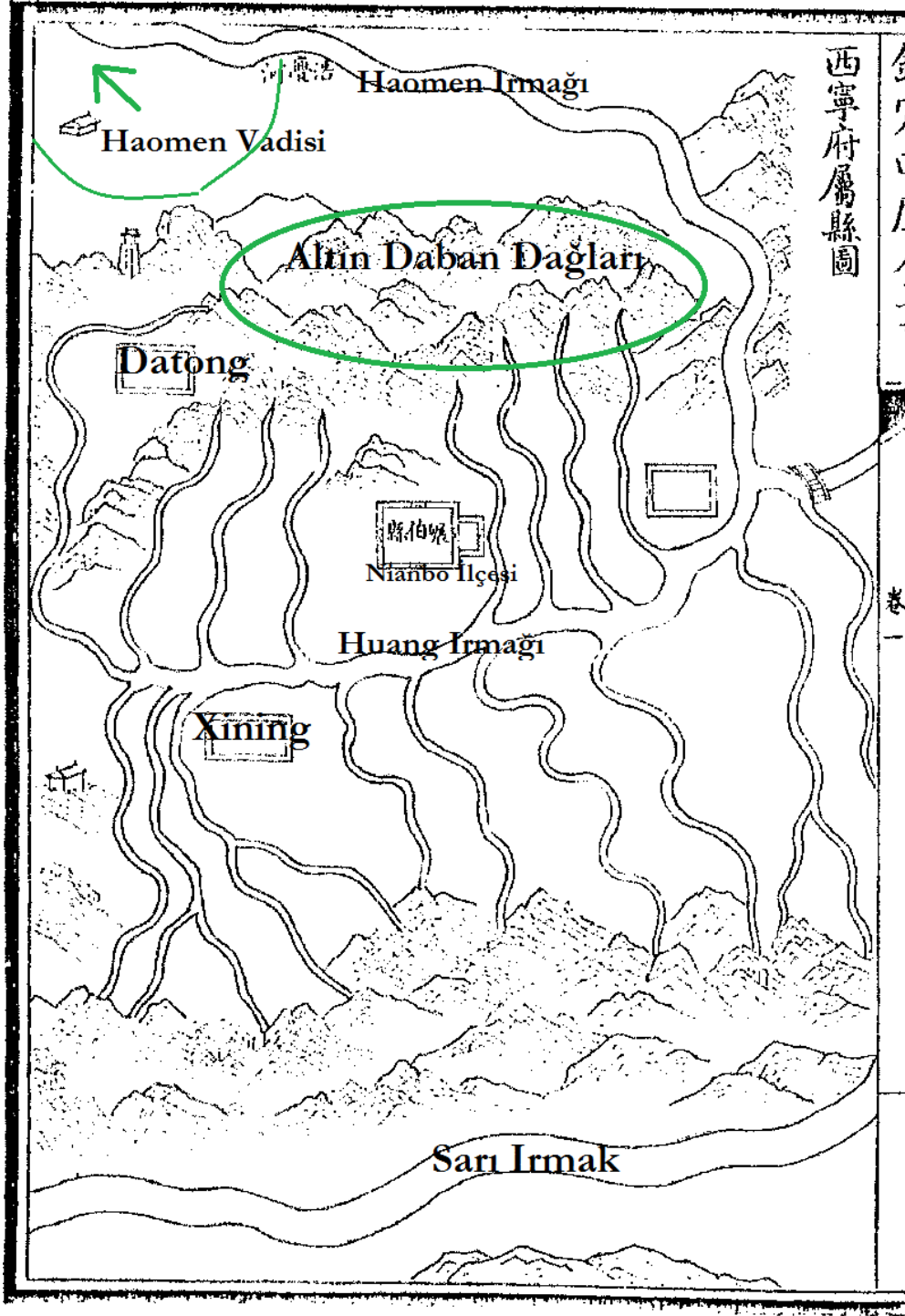
Ek. 15: XNFXZ içinde Haomen Vadisi ve Jinshan/Altın Dağ'a yer verirken A-er-tan/Altın Dağlar gösterilmemektedir (Yang, 1762, Tom. 1).

Ek. 16: Daha eski haritalarda da A-er-tan/Altın Dağ adı okunabilmektedir. Klasik haritalarda yerleştirme ve açıklamalar bakımında perspektifin bozulabileceği gözden kaçmamalıdır. (Üst taraf kuzey)

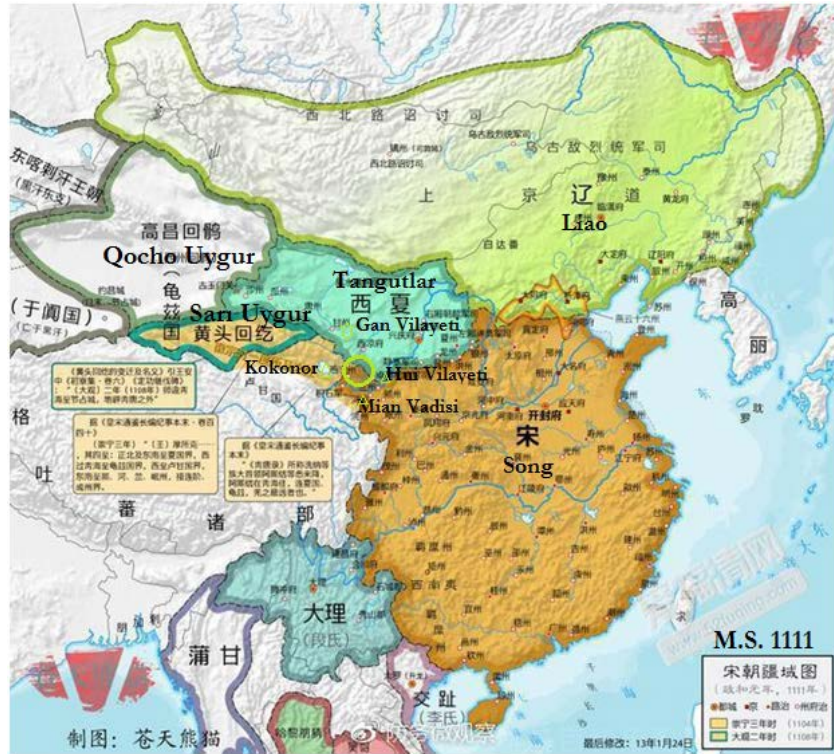
Ek. 18: XNFZ içinde Haomen/Xian Vadisi ve Jinshan görülmektedir. Eserin içinde anlatılmakla birlikte haritalarda **A-er-tan/Altın Dağlar** işaretlenmemiştir. Kuzey Vadi/Altın İrmak'ın doğusunda yer alan dağlardır. Klasik Çin haritaları genellikle kuzey perspektifinden bakar. O nedenle üst taraf güney, alt taraf kuzey, sağ taraf batı, sol ise doğudur. Yerleştirme de tam olmadığı için kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Haomen/Datong Irmağı, doğu-batı yönünde akar gibi görünmektedir (Yang, 1762, Tom. 1).

Ek. 18a: SKQS derlemesi içindeki, *Gansu Tongzhi* (GSTZ)'de yer alan "Xining İdaresi bağlı ilçeler" haritasında sadece iki yer adı yazılmıştır. Eserin en başta yer alan harita çizimlerinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Ledu'nun kuzeyinde Nianbo İlçesi okunabilmektedir ve en yukarıda "Haomen Irmağı" yazmaktadır (Li D., 1781, Tom. 1, s. 12b). Irmağın güneyinde tasvir edilen dağlar Altın Daban Dağları'dır.

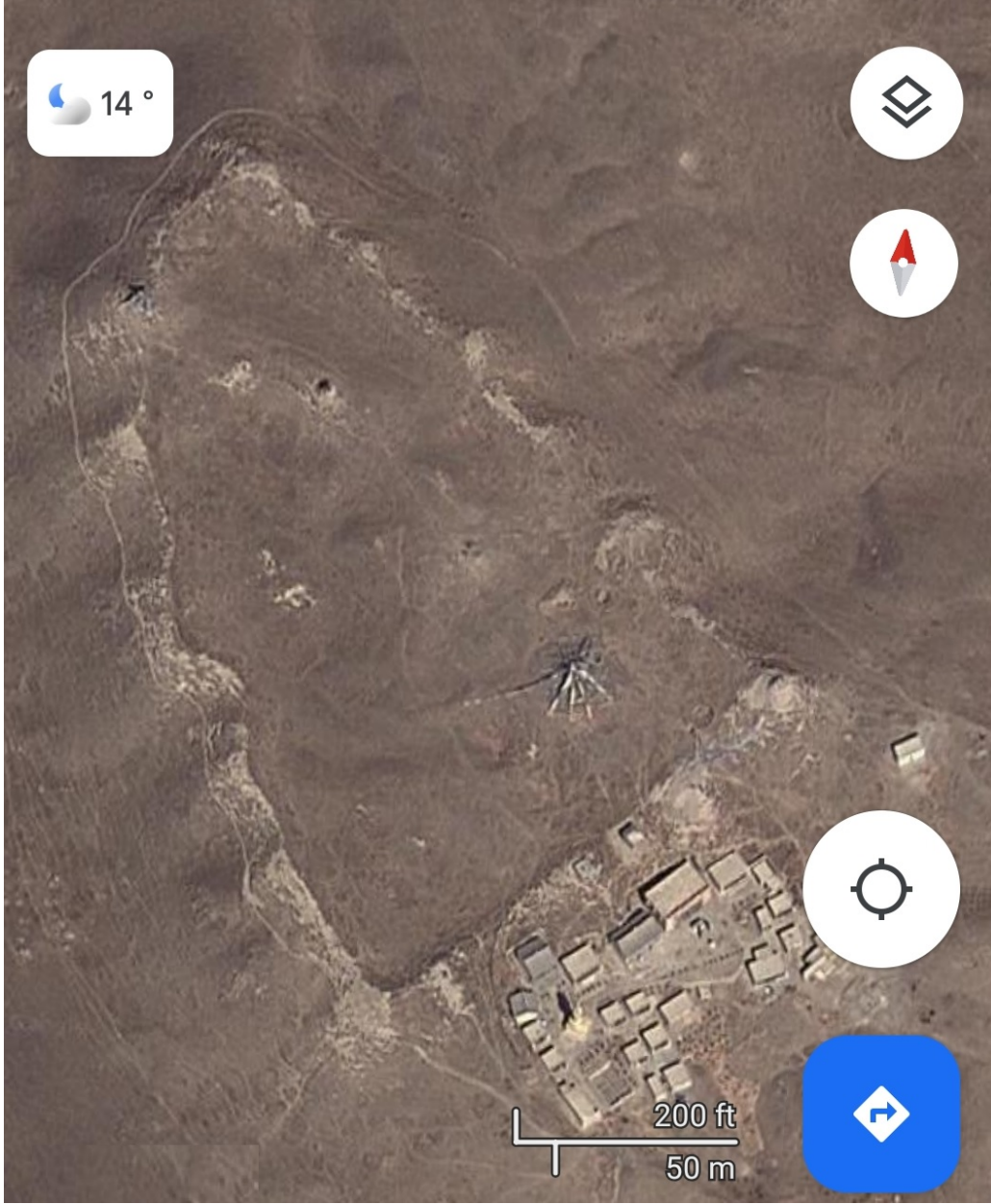

Ek. 19: Qinghai/Kokonor Eyaleti ve Altın Daban Dağlar ile Haomen Vadisi'nin konumu.
(Haritanın ham halinin kaynağı: <http://map.ps123.net/>) (Gör. Tar. 15.07.2024)

Ek. 19b. *Wujing Zongyao* WJZY'nin yazıldığı (1045) Song Hanedanı zamanında Uygurlar, Tangutlar ve Song'un sınırdaş olduğu alan Sarı Uygurların yaşadığı coğrafyadır.
<https://www.52fuqing.com/> (gör. tar. 15.8.2024)

Ek. 20: WJZY'nin Altın Dağların konumunun verildiği sayfanın başında Qinghai (Kokonor-Kökgöl) başlığı okunmaktadır. (Bkz. Ek. 3) Bu kısımda, Kokonor'un Tuyü Hun sınırlarında olduğundan bahseder ve Tuyü Hunların Kokonor Gölü'ndeki bir adada at yetiştirdiğini ve bu atları İran'dan getirdiklerini anlatır. Tianbao (MS 742-756) ortalarında Komutan Ge-shu-han'ın Kokonor Gölü'ndeki bu Longjü Adası'nda bir kent inşa ettiğinden ve bundan sonra Tibetlilerin artık Kokonor'a yaklaşamadıklarından bahseder. (Zeng, 1781, Tom. 18B,s. 25a) (Google Haritalar Gör. Tar. 12.09.2024) Kokonor adasından uydu görüntüsü Ge-shu-han tarafından yapılan kalenin kalıntıları.

Ek. 21a: Demir döküm dağ figürleri, "dört burçlu Altın Dağ (?)", MS 721-723, Pujin Shanxi.

Ek. 21ba: Demir döküm dağ figürleri, "üç burçlu Altın Dağ (?)", MS 721-723, Pujin Shanxi. (Ayrıca Bkz. Kirilen, 2017).